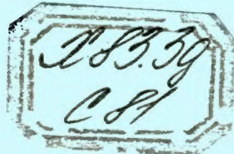
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МІСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Г. П. Столярова

Слобожанський уклін Тарасові Шевченку

Літературно-краєзнавче дослідження

Харків

ХНАМГ

2011

УДК 82-91
ББК 83.3(4Укр)
С81

Автор:
Г. П. Столярова, почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців

Науковий редактор:
Н. П. Тріпутіна, зав. сектором виховної роботи бібліотеки Харківської національної академії міського господарства

Столярова Г. П.
С81 Слобожанський уклін Тарасові Шевченку [Текст]: літературно-краєзнавче дослідження / Г. П. Столярова; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х: ХНАМГ, 2011. – 64 с.

Матеріали щодо відзначення 150-х роковин пам'яті Т. Г. Шевченка містять інформацію про культурні та особисті зв'язки поета з представниками науки та культури м. Харкова та Слобожанщини. Призначаються для кураторів академгруп, класних керівників ліцею, викладачів краєзнавства та української мови і літератури, активістів літературно-краєзнавчої роботи академії.

УДК 82-91
ББК 83.3(4Укр)

Дарую
від автора з побажанням успіхів!
27 травня 2011 р. [підпис]

„Укранікам" – хай Вам щастить!

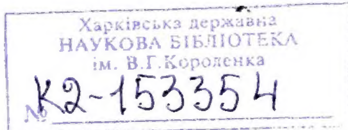
Слобожанський уклін Тарасові Шевченку

Літературно-краєзнавче дослідження

Виголошено на «Краєзнавчих читаннях» у відділі «Україніка» Харківської державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка 31 березня 2004 року

Присвячую своєму дідові
Іванові Чепурку, який відмовився
бути кріпаком колгоспного права
Автор

...І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом...
Т. Шевченко

Не довелося Тарасові Григоровичу Шевченку побувати у Харкові. Але десятками інтелектуальних, духовних, особистих зв'язків був він з'єднаний з нашим містом – центром української науки та культури, центром Слобожанщини. І тому не є простою випадковістю, що перший у світі скульптурний монумент, присвячений великому Кобзареві був встановлений саме у міській садибі родини Алчевських. Тому так символічно височить найкращий у світі пам'ятник поету у центрі Харкова. Автор літературно-краєзнавчої розвідки «Слобожанський уклін Тарасові Шевченку» почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців, Лауреат творчої премії ім. Д. Багалія Ганна Петрівна Столярова, використавши багатющі друковані та архівні джерела, ретельно відстежила зв'язки митця з Харковом і слобожанами. Дане дослідження додає яскравих барв як до цілісної картини становлення української культури середини XIX ст., так і до історії життя та творчості Тараса Григоровича Шевченка. Особливу цінність становить подана інформація для юних мешканців нашого міста, які можуть по праву пишатися тією роллю, яку зіграв Харків у створенні величної скарбниці української духовності.

Н. Тріпутіна

Щира подяка за надання цінної інформації працівникам Державної наукової бібліотеки ім. В. Г. Короленка, Центральної бібліотеки ім. В. Маяковського Київського району м. Харкова, Міської масової музично-театральної бібліотеки ім. К. Station Станіславського м. Харкова.

ПЕРЕДМОВА

Коли на тридцять першому році свого життя на Різдво 1845 року Тарас Шевченко писав «Заповіт» і просив згадувати його «незлим тихим словом» – бажання його було скромним: він хотів бути володарем «своєї хати й своєї мудрості». Цього бажає кожна нормальна Людина. Тому його любили поміщики і аристократи, літератори і художники, композитори і вчені, і прості люди, яким був мій рідний дід. Він мав семеро дітей, хату і коняку. Хотів вільним працювати на своїй землі і відмовився стати кріпаком «колгоспного права». Тоді його розкуркулили і вивезли далеко від рідної домівки. Це був 1929 рік.

Згадуємо Шевченка, бо він геній. Та долі Шевченка і українського народу глибинно пов'язані. Тому і були портрети Шевченка майже в кожній селянській хаті, згадували його навіть не тільки словом, а подумки, мрією, що

...Забудеться срамотня
Давняя година,
І оживе добра слава,
Слава України,
І світ ясний, невечірній
Тихо засіяє...

Всі люди йдуть земними шляхами і кожен з них має свої ідеали. Кращі з них поет втілив в своєму «Кобзарі». Читаючи цю книгу, хочеться згадати «незлим тихим словом» всіх тих, хто своєю працею служив Правді, Істині, Свободі і любив Україну.

Столярова Г. П.

Слобожанський уклін Тарасові Шевченку

До 150-х роковин пам'яті
Тараса Шевченка

Літературні зв'язки з харківськими діячами

Життя і творчий подвиг великого Кобзаря для багатьох є взірцем служіння Батьківщині. Тому з таким хвилюванням відшукують місця, де бував Шевченко, воскрешають події далекої минувшини, пов'язані з Тарасом Григоровичем.

Сам Тарас Григорович Шевченко, чимось зацікавлений, намагався докопатися до суті, котру шукав у власних враженнях, у розповідях досвідчених людей, в книжках. Перш за все в тих, яких тепер називають краєзнавчими. Шевченка цікавила і запорізька старовина, і антична культура. Повертаючись з заслання, відшукував книгу «Описание города Астрахани». Чекаючи дозволу на в'їзд до Петербургу у Нижньому Новгороді, читав «Краткий очерк истории и описание Нижнего Новгорода».

Мета нашої розвідки спробувати, вивчаючи літературну спадщину, дізнатися про зв'язки Т. Г. Шевченка зі Слобожанським краєм, зокрема із Харківщиною.

Центр Харкова у першій половині XIX ст.

І. Г. Ф. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

Т. Шевченко побудував Духовний дім для нашого народу і дав йому ім'я – «Кобзар».

Перше видання збірки вмістило всього 8 віршів. І саме у фундамент книги було закладено вірш, присвячений харківському письменнику Г. Квітці-Основ'яненку:

... Бо все гине, –
Слава не поляже;
Не поляже, а розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда
І чиї ми діти.
Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...
От, де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово.
Чи так, батьку отамане?
Чи правду співаю?...
...А ти, батьку,
Як сам здоров знаєш;
Тебе люде поважають,
Добрий голос маєш;
Співай же їм, мій голубе,
Про Січ, про могили,
Коли яку насипали,
Кого положили.
Про старину, про те диво,
Що було, минуло...
Утни, батьку, щоб нехотя
На ввесь світ почули,
Що діялось в Україні,
За що погибала,
За що слава козацькая
На всім світі стала!...

Г. Квітка-Основ'яненко

Серед класиків українського красного письменства одне з найвизначніших місць заслужено посідає Григорій Федорович Квітка, знаний в літературі під прибраним ім'ям Основ'яненко – від тієї прихарківської слободи Основа, де 29 листопада 1778 року він побачив світ. Початкову освіту дістав дома, згодом навчався у Курязькій монастирській школі. П'ятнадцятирічним юнаком за тогочасним дворянським звичаєм був записаний вахмістром у лейб-гвардії кінний полк, в 1796 – 1797 рр. вважався вже ротмістром Сіверського карабінерського та Харківського кірасирського полків. Після відставки близько десяти місяців – з червня 1804 р. до квітня 1805 р. – відбував послух у Курязькому монастирі, а повернувшись додому, розгорнув енергійну громадсько-культурну діяльність. Був організатором і керівником Харківського професійного театру, одним з видавців і редакторів журналу «Украинский Вестник». З 1817 р. Квітка перебував на різних адміністративних посадах – повітового предводителя дворянства (1817 – 1829), совісного судді (1832 – 1840), голови харківської палати карного суду. Його ім'я значиться серед

засновників Харківської публічної бібліотеки, був членом Товариства наук при Харківському університеті.

Як письменник Г. Квітка-Основ'яненко виступив на 38-му році життя, набувши певного життєвого досвіду. У 1833 році з'явилась друком «Супліка до пана іздателя» українською мовою – перший твір Квітки, підписаний «Грицько Основ'яненко» (досі його твори публікувались анонімно і здебільшого російською мовою). Міркування Квітки «як говоримо, так і писати треба», висловлене в «Супліці», засвідчувало його естетичну позицію. У 1834 році в збірці «Малороссийские повести, рассказываемые Грицьком Основ'яненком» вперше було надруковано повість «Маруся», якою була започаткована нова українська художня проза, а Г. Квітка утвердився як видатний український прозаїк.

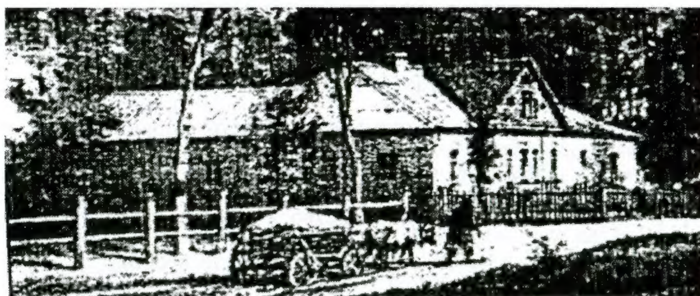
В основі її сюжету лежить зворушлива історія ідеального кохання Марусі і Василя, так нещасливо, після подолання всіх труднощів і перешкод, обірваного смертю героїні. Та не самим сюжетом повість стала класичною. Описи звичаїв і обрядів у «Марусі» засвідчували багатовікову національну культуру, у якій виявилося благородство і гідність народу, велич, краса й поетичність його душі. Ось як описує автор танці на весіллі:

«...Троїста музика гра що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга, пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підковами бряжчать, побравшись за рученята, виворочують, то вп'ять розійдуться та, як утінки, плавно пливуть, тільки головками поводжують...».

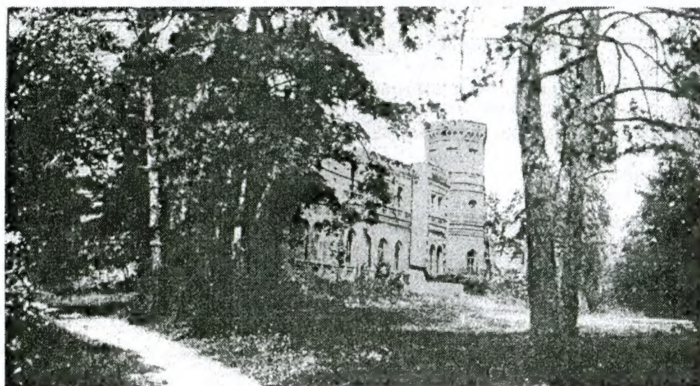
І похорон:

«... покропили домовину святою водою, бояри положили Марусю у труну а дружечки поправили на ній коси та цвіточки і на голову положили ще віночок (бо ще не вінчана), що самі зв'язали то з жовтих гвоздиків, та з ромену, та з різних цвітків... От і понесли: поперед усього хрест святий з короговами, далі кришка з мар, сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчика, як янголи, і в них хусточки.. Затим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири

боярина; за ними попи з свічками і диякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч-не-хоч так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі в свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, баз усякого наряду, і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками ішла сама собі світилочка з мечем, за нею свашка, далі дружко і піддружий, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь, як молодий, ішов з правого боку. А вона, моя сердешна, лежить, мов голубочка, тим серпанком, що мався її на весіллі покривати, покрита уся, тільки вид не закритий, і здається, що вона, лежачи, звисока усюди погляда; та ще як вона хороше вмирала, то так і усмішечка у неї на виду зосталася, і вона ніби усміхається і потішається, що її так хороше ховають...».

Будинок в Основі, де народився Г. Ф. Квітка-Основ'яненко

Маєток Квіток на Основі

«Марусю» читали в Петербурзі на вечорах літературного гуртка, за словами Є. Гребінки, під кінець плакали, а ті, котрі не знали української мови, дуже жалкували об цім.

У 1839 р. вперше надрукований нарис «Головатий», в журналі «Отечественные записки» за підписом Грицько Основ'яненко, в дужках пояснення – матеріал для історії Малоросії. Нарис написано на основі родинних спогадів.

Головатий Антін Андрійович – полковий старшина. Після зруйнування 1775 р. Запорізької Січі був військовим суддею Чорноморського козацького війська. Брав участь у російсько-турецькій війні 1787-1791 рр., у перському поході 1797 р. Познайомився з родиною Квіток під час перебування у Харкові, куди привіз сина Олександра на навчання в колегіумі. Незадовго перед зруйнуванням Запорізької Січі, в кінці 1774 р., козацька старшина послала до Петербурга спеціальну делегацію, яка мала переконати Катерину II на певних умовах продовжити існування Запорізького війська. Прохання козаків не було задоволене. І лише у зв'язку з підготовкою до турецької війни царський уряд 1787 р. вирішив організувати з колишніх запорожців Війська вірних козаків на чолі з С. Білим. Якраз депутатами до цариці були Головатий і Семен Білий – запорізький старшина, з 1788 р. кошовий отаман Чорноморського козацтва, предводитель харківських дворян.

Про свою подорож до цариці розповідав Головатий в родині Квітків, ці спогади описав пізніше Григорій Квітка в нарисі «Головатий».

Шевченко познайомився з творами Квітки-Основ'яненка, очевидно, в бібліотеці Є. Гребінки в Петербурзі ще до свого звільнення з кріпацтва. Під враженням від нарису «Головатий» Т. Шевченко написав вірш «До Основ'яненка». На зв'язок поезії з нарисом Г. Квітки вказували рядки вірша у першому виданні «Кобзаря» 1340 р.:

Наш завзятий Головатий
Не вмре, не загине...

Це вже пізніше Пантелеймон Куліш вніс зміни в ці рядки і нам більш

відоме інше:

Наша дума, наша пісня
Не вмре, не загине...

Квітка-Основ'яненко вперше довідався про Т. Шевченка як талановитого молодого поета з листа Є. Гребінки від 18 листопада 1838 р.: «А ще тут в мене один земляк – Шевченко, до чого ж гарні вірші складає! Як щось напише, тільки прицмокни та руками об поли вдар! Він мені дав гарні вірші до збірника...».

Особисто Квітка-Основ'яненко і Шевченко не зустрічалися. Але було заочне знайомство, було щире і сердечне листування. Почалося воно з листа Т. Шевченка до Квітки-Основ'яненка, який, на жаль, не зберігся. Але був другий лист від 23 жовтня 1840 р. Ми маємо відповідь Квітки-Основ'яненка на нього. Дізнаємось, що вірші Квітка-Основ'яненко читав у рукописному вигляді і не знав, що їх писав Шевченко, здогадувався, що писав – Перебендя:

«...Отсе так, хтось мудрий написав і живо усю правду списав... Хто ж такий?... Перебендя...».

Але позаочі він вже любив цього автора, з чого і починає Григорій Федорович свій лист:

«...Десь, я думаю, ні з одним чоловіком і ні з яким письмом не було того, що мені з Вами, мій коханий пане Тарас Григор'євич. Щось дуже не просто почалося, і до чого то воно дійдеться – побачимо. А почалось із почину, що Вас я кріпко улюбив, знайшовши таке мнякесенько серденько і душу чисту, мов хрусталь. Улюбив, кажу Вам, та не знаю – кого, і хто він, і де він, і як його назвати? Хтось такий – а люблю кріпко, хоч би і у вічі побачив, то не знав би, бо зроду не бачив, не знаю, хто такий є...».

Читаємо і здається нам, що пише батько до сина. Так воно і було: Квітці-Основ'яненку – 62 роки, а Тарасові – 26. Батьком української прози були вже написані «Маруся», «Сердешна Оксана», «Сватання на Гончарівці», «Шельменко –денщик», а у молодого поета були тільки перші літературні проби, та такі, що читаючи їх, ніхто не залишався байдужим. Це був славнозвісний «Кобзар», квиток на випуск якого у світ із друкарні Є. Фішера у Петербурзі підписано Корсаковим 18 квітня 1840 р. Один із примірників «Кобзаря» Шевченко надіслав Квітці-Основ'яненку, про що той писав поетові:

«...А книжку як розгорнув, дивлюсь – Кобзар, та вже дуже вичитаний.

Дарма! Я його притулив до серця, бо дуже шаную Вас і Ваші думки кріпко лягають на душу. А що Катерина, так так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. От так то москалики-воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я Сердешну Оксану, от точнісінько які Ваша Катерина. Будете читати, як пан Гребінка видрюкує. Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових москалів...».

І Тарас Шевченко, читаючи твори Квітки-Основ'яненка, бачив, що письменник, живучи на Україні, добре знає традиції, побут і пісні народу. Просив Григорія Федоровича надіслати національний український дівочий одяг для натурниці. Квітка-Основ'яненко відповідає Шевченкові в листі від 22 березня 1841 р.:

«... Який наш Харків став модний, собі на лихо! – (Тоді у місті, майже, не одягались в український одяг, треба було шукати по селах) – отож, – пише далі Квітка-Основ'яненко – Так ми, поки знайдемо те, що вам треба, ось що з жінкою маємо скомпонувати... Купимо куклу та і вберемо її у плахточку, і у запасочку і льолечку дамо яку треба, і коси заплетемо, і скиндячки положимо та і пошлем до вас, поки достанемо справжню справу». І далі Квітка-Основ'яненко дає поради, як правильно повинна дівчина вести себе в побуті.

І. Соколов. Дівчина з відрами

«Що ви знайшли граціозного, як письменні кажуть, коли дівка Богу молиться? Вона не буде у своїм наряді молитися. Вона усе з себе позніма, гарненько посклада та у одній льолі і стане молитися. «Бог, – каже, - простить, а так легше...» А чи не граціозніше було б, якби наша дівка та йшла з відрами з водою вже, чи впам'ятку вам, як то вона манірно і йде, як вихиляється, з ноги на ногу переступа, як понурила головку, а спідлоб'я позира, чи не дивляться на неї люди. Або стоїть біля криниці та розговорює з ким, відра поставивши, або підперлась рукою та зажурилась об чім...».

Такі детальні настанови дає молодому Шевченкові Квітка-Основ'яненко тому, що Тарас Григорович робив ілюстрації до його повістей «Знахар» і «Панна Сотниківна».

Дружні стосунки були між літераторами, Шевченко подарував Квітці-Основ'яненку три примірника поеми «Гайдамаки» і писав: «Поцілуйте любого Гулака-Артемовського і отдайте йому книжечку, а другу, не цілуючи, отдайте Корсуну...».

Квітка-Основ'яненко пізніше відповідав: «... «Гайдамаки» ваші добра штука буде. Читав я декому з наших. Поцмакують. А що вже Гулак-Артемовський, коли знаєте, той дуже вас улюбив за «Кобзаря»...».

2. П. П. ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ

Коло знайомих харків'ян з Т. Г. Шевченком збільшується.

На жаль, листування між П. П. Гулаком-Артемовським і Шевченком не знайшлися. Але ми маємо коротенькі повідомлення з листів Квітки-Основ'яненка до Шевченка, зокрема, у листі від 22 листопада 1841 р. з Основи до Петербургу:

«...Покланявся Вам пан Артемовський. Він сказав: «Я тільки прочитав його «Кобзаря», та й знаю, яку він має душу і яке серце в нього, і знаю його думки».

П. П. Гулак-Артемовський

Високу оцінку творчості Т. Шевченка дав Петро Петрович Гулак-Артемовський, який був в цей час ректором Харківського університету. І не тільки це говорить, що був людиною знаною у харківському суспільстві. П. П. Гулак-Артемовський народився 27 січня 1790 р. у містечку Городищі на Київщині в родині священика. Одинадцятилітнім хлопцем вступає до бурси, а згодом до Київської академії. У1814 р. не закінчив повного курсу, лишає академію і протягом кількох років працює в приватних: пансіонах, у родинах польських поміщиків на Волині. З 1817 р. Гулак-Артемовський вільний слухач словесного факультету Харківського університету. Наступного року він уже викладає тут само польську мову, а в Інституті шляхетних дівчат – французьку. Після закінчення університету й захисту у 1821 році магістерської дисертації на тему «О пользе историии вообще и преимущественно отечественной и о способе преподавания последней». Петро Петрович викладає в університеті курс російської історії та польську мову, пише художні твори, бере участь у літературному житті, підтримує контакти з Г. Ф. Квіткою-Основ'яненком,

М. Максимовичем, М. І. Костомаровим, А. Л. Метлинським та інш. З 1829р. – ординарний професор, декан факультету, а 1841-1849 рр. – ректор університету. Активну літературну діяльність Гулак-Артемовський починає вільним перекладачем на російську мову європейських авторів, зокрема Д. Мільтона «Потерянный рай», який і друкує на сторінках журналу «Украинский вестник». Наводимо уривок – «Мучение сатаны при воззрении на Эдем»:

Земля – вина моих и бед и вечных слез!
Какая бездна звезд вокруг тебя пылает
И рабськи гордую главу твою венчает!
Увы! Сей чудный блеск сверкающих огней
Несносен, нестерпим єсть для моих очей.
За зло, терпимо мной, мы злом заплатим им,
За лютость мук моих мученьем отомстим!..
Разрушься все, – пади в ночь вечну мрачной бездны
И бог; и человек, и мир, и круги звездны...»

Але свої оригінальні твори Гулак-Артемовський пише українською мовою. Один з перших віршів він присвятив Квітці-Основ'яненку як одному з керівників Товариства доброчинності «Справжня добрість». П. П. Гулак-Артемовський – творець перших на Україні романтичних балад на сюжети А. Міцкевича («Твардовський») і В. Гете («Рибалка»), оригінальних байок, майстерних за формою ліричних поезій і прекрасних бурлескних переспівів з Горація. У повісті «Близнецы» Т. Шевченко захоплено згадав переспів з Горація «До Пархома». У 1828 р. в журналі «Вестник Европы» були надруковані своєрідні переробки Горацієвих од – віршовані послання «До Пархома». Гулак-Артемовський сміливо «українізує» оду Горація про швидкоплинність людською життя «До Деллія», яка написана у високому дидактичному тоні, а український поет наснажує її реаліями місцевого побуту та фольклорними елементами. Приводимо повністю першу частину:

Пам'ятай, що треба зберігати розум
не тільки в злі, при лихих обставинах,
але й в добрі (Горацій).

Пархоме, в щасті не брикай!
В нудьзі притьмом не лізь до неба!
Людей питай, свій розум май!
Як не мудруй – а вмерти треба!

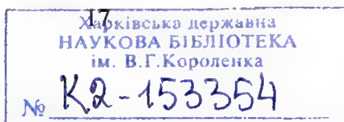
Чи коротаєш вік в журбі,
Чи то, за поставцем горілки,
В шинку нарізують тобі
Цимбали, кобзи і сопілки;
Чи п'яний під тином хропеш,
Чи до господи лізеш рачки
І жінку макогоном б'єш,
Чи сам товчешся навкулачки, –
Ори і засівай лани,
Коси широкі перелоги,
І грошики за баштани
Лупи – та все одкинеш ноги!
Покинеш все: стіжки й скирти,
Всі ласощі, паслін, цибулю...
Загарба інший все, а ти
З'їси за гірку працю дулю!
Чи соцьким батько твій в селі,
Чи сам на панщині працює, –
А смерть зрівняє всіх в землі,
Ні з кім, скажена, не жартує!
«Чи чіт, чи лишка?., – загука,
Ти крикнеш: «Чіт!..» – Ба, брешеш, сину!» –
Озветься паплюга з кутка –
Та й зцупить з печі в домовину!

Т. Шевченко високо цінував творчість Гулака-Артемовського 20-х років дев'ятнадцятого століття, але у своїй передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року писав –«...Гулак-Артемовський хоть чув народну мову, та забув, бо в пани постригся», за, як здавалося Шевченкові, скептицизм у ставленні до української мови і службову запопадливість. Можливо, така критична оцінка Т. Шевченком творчості Гулака-Артемовського визначається малообізнаністю про його особисте життя. А воно було досить драматичним. Квітка-Основ'яненко писав до М. Погодіна 2 липня 1832 р. у Петербург із Харкова:

«...Петра Петровича постигло величайшее несчастье. Его молодая, прекрасная, добрая жена после первых родов вскоре после святой была испугана, отчего и потеряла рассудок в точном смысле сего слова. Ни пособие медиков, ни все старания и поныне ничего не могут сделать. Что горестнее, что

она не узнает знакомых и его такж трактует как величайшего своего врага. Каково положение нежного мужа видеть все это от любившей его до того страстно...».

Звичайно на поведінку кожної людини мають вплив і сімейні обставини, і службові посади. Саме це і було причиною того, що на початку 30~х років П. П. Гулак-Артемовський відійшов від активної літературної діяльності. Багато часу забирала робота на посаді ректора університету, а потім після відставки він працює в Харківському та Полтавському інститутах шляхетних дівчат. Все це і покладало на Петра Петровича певні обов'язки.

Та Гулак-Артемовський ніколи не забував рідної мови. В 1827 р. у листі до редактора «Вестника Европы» він пише, що спонукало його взятися за переспів балади В. Гете «Рибалка» – захотів спробувати малоросійською мовою передати почуття ніжні, благородні, піднесені і вважав пісні народні найніжнішими. І в останній період своєї творчості він пише глибоколіричні поезії – задушевні і тужливі:

Ой не вода клубком крутить
В криниці й шумує.
То вдівонька сльози губить
І гірко жалкує.

Ой дарма тій водиці литься
З повної криниці,
Як нікому в ній напиться
Святої водиці.

3. О. О. КОРСУН

Згадувалося вже прізвище Корсун. Маємо лист Т. Шевченка від 12 січня 1842 р. до О. О. Корсуна із Петербурга у Харків:

«Мар'яна-черниця. Поема.

Отак починається моя «Черниця» – а що дальше буде, то я і сам не. Знаю. Здається, і люльки не курю, а шматочки паперу, що була написана «Черниця», розгубилися – треба буде знову компонувати. А поки що буде, надрукуйте хоч те, що маю, – тільки друкуйте своєю граматикою, бо вона мені дуже полюбилась».

О.О. Корсун

Корсун Олександр Олексійович – український поет-романтик. Народився 8 червня 1818 р. в с. Богданівська Антипівка на півдні України, закінчив юридичний факультет Харківського університету, служив чиновником. Виявив великий інтерес до українського фольклору, в 1839 р. у Харкові видав збірку «Украинские поверья», куди ввійшли сім народних казок. Дружив з М. Костомаровим, за його підтримки видав у 1841 р. першу книжку альманаху «Сніп» українською мовою, до якої ввійшли кілька його власних віршів. Відомий вірш О. Корсуна «До Шевченка», в якому він трактував ранню творчість поета не дуже прихильно. Але вони були в дружніх стосунках, листувалися. О. О. Корсун поширював у Харкові передплатні квитки на поему «Гайдамаки». У січні 1842 р. Шевченко надіслав О. Корсуну для опублікування у другій книзі альманаху «Сніп» уривки з поеми «Мар'яна-черниця» і вірш «Вітер з гаєм розмовляє». Та на жаль, книжка не вийшла з друку. І поема «Мар'яна-черниця» так і лишилася не завершеною. О. Корсун в 1890 р. в журналі «Русский архив» виступив зі спогадами про М. Костомарова, в яких писав про захоплення читачів «Кобзарем» Т. Шевченка.

4. І. Є. БЕЦЬКИЙ

Читаємо листи Квітки-Основ'яненка до Т. Шевченка і знаходимо:

«...Знайшовся і в нас парень-друзяка, до діла штепний, та й хоче збити збірник, по панському «альманах», і дав йому імення Молодик і хоче назбирати усяких штучок... Будьте ласкаві, пришліть йому яку думку Вашу, або відорвіть від готового який шматочок та й пришліть на моє ім'я аж у самісінький Харків. Велике Вам спасибі скаже..».

«Молодик» – український літературно-художній альманах, який видавав у 1843-1844 рр. Іван Єгорович Бецький. Народився він у 1818 р., походив із московських міщан, освіту здобув у Московському і Харківському університетах. Служив спочатку у Харкові до 1845 р., а потім у канцелярії московського губернатора. Перебуваючи в Харкові, належав до середовища української творчої інтелігенції. Підтримував дружні зв'язки з В. Каразіним, Г. Квіткою-Основ'яненком, М. Костомаровим. За їх активною участю упорядкував чотири книги альманаху «Молодик». Три книжки видано у Харкові й одну – в Петербурзі.

В «Молодику» на 1843 р. у книзі 2 опубліковано Шевченкові твори «Утоплена», «Думка» («Тяжко-важко в світі жити»), «Н. Маркевичу». Шевченко, надіслав до «Молодика» й уривок з драми «Невеста» – «Песню караульного у тюрьмы», але вони не були тоді надруковані. Ми знаємо, що Т. Шевченко читав альманах «Молодик», був задоволений, це відомо з листа самого Т. Шевченка до С. О. Бурачка між 29 і 31 березня 1844 р.:

«Спасибі вам за оцей «Молодик». Коли маєте ви ще остатні книжки цього «Молодика», то дайте, будьте ласкаві, прочтенія ради...». Степан Онисимович Бурачок – це критик і видавець журналу «Маяк», який жив у Петербурзі і з ним Шевченко мав теплі стосунки...

5. М. І. КОСТОМАРОВ

Вже ми не раз зустріли прізвище Костомарова. Зберігся лист Т. Шевченка до М. І. Костомарова від 1 лютого 1847 р із Борзни в Київ:

«...Друже мій великий Миколаю. ...Коли б ви були трудящі і добрі, щоб

розпитати в університеті, чи я утверджений при університеті, чи ні; та напишіть до мене в славний город Борзну...». Бо ж Шевченко мав посвідчення художника Імператорської Академії мистецтв і чекав затвердження його на посаді вчителя малювання в Київському університеті.

Микола Іванович Костомаров народився 16 травня 1817 р. в с. Юрасівка Воронезької губернії, позашлюбний син поміщика і кріпачки. Таке походження буде відбиватися на стосунках із Т. Шевченком: з одного боку, Костомаров вболівав за простий покріпачений народ, але у багатьох питаннях він не розумів Шевченка.

М. І. Костомаров в 1833-37 рр. навчався в Харківському університеті. 1844 р захистив магістерську дисертацію. Становлення Костомарова як письменника і історика пов'язано з Харківщиною.

Спілкування з П. Гулаком-Артемовським (в будинку якого він мешкав), Г. Квіткою-Основ'яненком, І. Срезневським, А. Метлинським, О. Корсуном, Я. Щоголівим сприяло зростанню інтересу до історії України, ідеї загальнослов'янської єдності. Пізніше він напише історичну хроніку в трьох книгах «Кудеяр». А поки що у Харкові були надруковані п'єса «Сава Чалий», поетичні збірки «Українські балади», деякі твори друкувалися в альманахах «Сніп» і «Молодик», зокрема, критична стаття «Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке». Працюючи над дослідженням з часів Б. Хмельницького, користувався бібліотекою університету.

Захистивши дисертацію, у 1846 р. був обраний професором Київського університету. Звичайно, Костомаров знав Шевченкові вірші ще в 1840-1843 рр. і захоплювався його поезією. Але особисто познайомилися вони навесні 1846 р. у Києві. І як сам М. Костомаров у своїх спогадах пише:

«...Навесні 1846 року жив я в Києві на Хрещатику, на розі Бесарабської площі в будинку Сухоставського..., навпроти моєї квартири, на 2-ій лінії Хрещатика, був трактир з номерами, в одному з тих номерів з'явився тоді Шевченко... близько місяця я знав, але якось не випадала нагода зустрітися з ним... У квітні, після великодня, не пам'ятаю тепер, хто з моїх знайомих прийшов до мене з Тарасом Григоровичем. З першого разу справив він на мене таке приємне враження, що досить було поговорити з цією людиною годину, щоб цілком заприязнитися з нею і відчути до неї сердечну прихильність...».

У Шевченка в Києві почалося нове життя в надзвичайно поетичній

обстановці. Він задумав змалювати всі визначні види Києва, внутрішній вигляд храмів і цікаві околиці. На цей час припадає знайомство ї зближення Шевченка з багатьма членами Кирило-Мефодіївського товариства. М. Костомаров згадував: «...У той час мене глибоко полонила ідея слов'янської взаємності, духовного спілкування народів слов'янського племені, і коли я повів розмову з ним про це питання, то почув від нього найзахопленіше співчуття, і це більш за все зблизило мене з Тарасом Григоровичем».

Саме на цей час припадає написання М. І. Костомаровим вірша, який він присвячує Т. Шевченку:

Спить Вкраїна та руїни
Нові щодень лічить,
Гине слава... Та й ту славу
Усяке калічить.
Не вернеться дідівщина...
Нехай не вертається –
За що ж з теї старовини
Святої знущаться?
Гріх великий... Чи вже ж дарма
Славнії гетьмани
Умирали в лютих муках
Закуті в кайдани?..
Чи вже ж дарма в нас мушкети,
Гармати гриміли?
На що ж всюди, де не глянеш,
Виросли могили?
Ще ж пісні не повмирали...
Чи то ж на забаву
В їх співають святу славу,
Козацькую славу?
Спи ж у льоху, в привитниці,
Велика руїно,
Спи небога сердешная,
Мати Україно!
Поки зорють останнюю
Могилу у полі,
Поки й пісня забудеться
Про вольную волю...
Тяжко... Глянеш – люд як люде,
Ніби все радіє,
А придивишся... жаль, туга
Усю землю криє...

М. І. Костомаров

Та не на щастя звела доля цих прекрасних людей. Після розгрому кирило-мефодіївців М. Костомаров був висланий у Саратов, а Шевченко – до Орської фортеці.

Цикл віршів «В казематі», написаний Шевченком під час слідства над учасниками Кирило-Мефодіївського товариства з 17 квітня по 30 травня у Петербурзі вміщує вірш сьомий, присвячений М. Костомарову. У Костомарова тоді склалася дуже тяжка сімейна драма – він був заарештований за кілька днів до одруження, а у Петербург, вболіваючи за сина, поїхала одинока старенька його мати. І Шевченко випадково бачив її, засмучену горем, через тюремне вікно на подвір'ї III Відділу. А через кілька днів, саме 30 травня, М. Костомаров побачив зі свого вікна, як вивели Шевченка і посадили в екіпаж. «Побачивши мене, він усміхнувся, скинув картуза і привітно поклонився...» – пізніше згадував Костомаров. Настала велика розлука між ними. Через 10 років, повертаючись із заслання, Шевченко у Саратові заходив до матері Костомарова і подарував їй автограф свого вірша, присвяченого її синові:

Веселе сонечко ховалось
В веселих хмарах весняних.
Гостей закованих своїх
Сердешним чаєм напували
І часових переміняли,
Синємундирих часових.
І до дверей, на ключ замкнутих,
І до решотки на вікні
Привик я трохи, і мені
Не жаль було давно одбутих,
Давно похованих, забутих,
Моїх кровавих тяжких сльоз.
А їх чимало розлилось
На марне поле. Хоч би рута,
А то нічого не зійшло!
І я згадав своє село.
Кого я там коли покинув?
І батько й мати в домовині...
І жалем серце запеклось,
Що нікому мене згадати!
Дивлюсь: твоя, мій брате, мати
Чорніше чорної землі
Іде, з хреста неначе знята...
Молюся, господи, молюсь!

Т. Шевченко теж читав твори М. Костомарова. У «Щоденнику» 22 вересня 1868 р. є такий запис: «...читал «Богдана Хмельницкого» Костомарова. Прекрасная книга, вполне изображающая этого гениального бунтовщика. Поучительная, назидательная книга! Историческая литература сильно двинулась вперед в продолжении этого десятилетия. Она осветила подробности, закопченные дымом фимиама, усердно кадимого перед порфирородными идолами».

Збереглися 5 листів Костомарова до Шевченка і один лист Шевченка до Костомарова. Зустрілися вони знову в Петербурзі у 1859-60 рр. Не раз бували один у одного. Костомаров був професором Петербурзького університету, Шевченко відвідував його лекції, разом з ним працював над організацією недільних шкіл. В останні роки життя Костомаров, незважаючи на загрозу репресій, читав на публічних вечорах твори Шевченка. Згадуючи свої зустрічі й розмови з поетом, Костомаров підсумовував: «Як про людину можу сказати, що

знаю його як особу бездоганно чесну, яка глибоко любила свій народ і його мову, але без фанатичної неприязні до всього чужого». М. Костомаров провідував хворого Шевченка, і над труною в академічній церкві виголошував промову про поета і М. Костомаров.

6. Г. С. СКОВОРОДА

Важливим був вплив на творчість Шевченка «старої» харківської літератури, зокрема Г. Сковороди, А. Метлинського, І. Срезневського, Я. Щоголіва.

Про Григорія Савича Сковороду написано багато книжок – і про його незвичайну біографію, і про літературну творчість, і про філософію. На весь світ відома ця надзвичайно обдарована людина. І хоч він народився в с.Чорнухи на Полтавщині, вчився в Київо-Могилянській академії, був одним з кращих півчих в петербурзькій імператорській капелі,ісходив пів-Європи, але ж, як вказують довідники, друга половина життя Сковороди пов'язана зі Слобожанщиною, переважно з Харківщиною. Тут були написані майже всі філософські твори, тридцять «Харківських байок», «Сад божественних пісень» із тридцяти мелодій. Відома Валківська легенда про його кохання, доброзичливо приймали його в родинах Донець-Захаржевських, Ковалинських, Мечникових. І в родині Ковалинських у Пан-Іванівці він знайшов останній притулок. У Харкові йому встановлено аж два пам'ятника: на подвір'ї педагогічного університету, який носить його ім'я, і в центрі міста біля Покровського собору, де в свій час розміщався Харківський колегіум, в якому викладачем піїтики був славетний філософ.

Т. Шевченко поетичною творчістю Сковороди захоплювався ще в дитинстві, переписував його вірші з рукописного списку вчителя-дяка П. Рубана:

Ще в школі,
Таки в учителя-дяка,
Гарненько вкраду п'ятака –
Бо я було трохи не голе,
Таке убоге – та й куплю
Паперу аркуш. І зроблю
Маленьку книжечку. Хрестами
І візерунками з квітками
Кругом листочки обведу
Та й списую Сковороду...

Склав поет вірш до свого приятеля Андрія Осиповича Козачковського. Шевченко не тільки добре знав творчість Г. Сковороди, але й використовував дещо в своїх творах. Наприклад, у повісті «Наймичка» згадується, що дяк любив співати «Всякому городу нрав і права». І вступ до сатиричної поеми «Сон» дуже нагадує змістом 10-у пісню із «Сада» Сковороди. Але Шевченко досить критично відноситься до мови філософа. В своїй передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 р. він пише, що Сковорода був би таким же великим поетом, як Роберт Бернс, коли б «його не збила з пливу латинь...», а в повісті «Близнецы» називає твори Сковороди «винегретными». Але вважав все-таки філософа «Диогеном наших дней». Та ми не можемо звинувачувати Шевченка в гострій оцінці творчості Г. Сковороди, бо й сучасні критики все ще вивчають філософію нашого далекого за часом вченого і близького до нас ідеями волелюбства і демократії.

7. Я. І. Щоголів

Представником харківської школи романтиків був український поет Яків Іванович Щоголів. Але згодом засвідчив глибоке розуміння життєвих проблем людини і світу прагнув до глибокого осмислення минулого, необхідності зберігати кращі національні традиції. Кілька віршів Я. Щоголіва під назвою «Первоцвіт Щоголіва» за сприянням Т. Шевченка, надруковано в альманасі «Хата» у 1860 р. Пантелеймон Куліш організував періодичне видання

українських творів різних авторів і як першу пробу випустив 1863 р. альманах «Хату» у Петербурзі. В ньому були опубліковані твори самого видавця П. Куліша, а також поезії Т. Шевченка, Г. Барвінок, Марко Вовчок та інш. Серед інших була і рання поезія Я. Щоголіва. В «Первоцвіт» ввійшли чотири вірша: «Гречкосій», «Поминки», «Безталанна» і «Покірна». П. Куліш з приводу «Первоцвіту» в слові до видавця писав:

«Отже упала мені в руки поезія якогось пана Щоголіва. Зрадів я, її прочитавши. Прочитав землякам приятелям в столиці і вони слухали її смакуючи. І звеселились ми всі, що хоть таки одна струна по-людськи на рідній бандурі бринькнула. Небагато тих пісень да чистий же мед. То правда, що не до Шевченківських їх прирівняти; а все ж і то щира рідна поезія. Се так, як іноді весною соловей у саду голосно та любо виспівує, а тут коло тебе золота, бджілка над квіткою в'ється. Слухаєш солов'я з великою вподобою, а не скажеш же бджілці – «Лети собі геть, не гуди коло мене!» Склад у того пана Щоголіва правдиво рідний. Не Шевченків голос він переймає, переймає він голос народної пісні і із пісні бере основу свого компанування. Тим часом яко поет правдивий, а не підспівувач, має він у своєму голосі щось властиво своє, якусь власну повагу і красу, котрої ні в пісні народній не покажеш, ні в Шевченкових віршах не доглядишся; не чуже бо добро він собі присвоїв, а своїм власним добром нас чарує».

Таку високу оцінку дає П. Куліш Я. І. Щоголіву. Яків Іванович Щоголів народився в 1824 р. у м. Охтирка на Харківщині в родині повітового чиновника. Вчився спочатку в Охтирській повітовій школі, а в 1836 р. – в Харківській першій гімназії.

Почав писати вірші рано, ще будучи учнем старших гімназійних класів, і два навіть були надруковані в столичній пресі: «Раздумье» («Литературная газета», 1840, № 57) і «Канари» («Отечественные записки», 1841, № 6).

У 1843 р. вступив до Харківського університету на філологічний факультет. На нього звернули увагу професори І. П. Срезневський і А. Л. Метлинський. І вже 1845 р. Щоголів багато друкується на сторінках журналу «Молодик». Та в цей час з критикою українських поетів виступив В. Бєлінський. Скромний чутливий Щоголів сприймає оцінку відомого російського літературознавця дуже образливо особисто для себе, віршувати продовжує, але не друкується. У 1848 р. закінчив університет, служив

чиновником, а у 1871 р. вийшов у відставку, покинувши посаду секретаря Харківської думи.

Фактично, після двадцятилітньої перерви, коли у «Хаті» у 1860 р. були надруковані його вірші – це окрилило його. Окремими збірками виходять поезії «Ворскло» (1883), «Слобожанщина» (1898), друкуються вірші у збірнику «Складка» (1897), в газетах «Харьковские губернские ведомости», «Южный край». Видання збірки «Слобожанщина» було здійснено завдяки зусиллям відомого харківського етнографа М. Лободовського. Щоголів дружив с М. Лисенком і П. Сокальським, бо дуже любив музику. В друзях були Д. Яворницький, Д. Багалій, М. Сумцов, Я. Новицький. Друзі Ніговський, Шиманов і Комаров передали вірші до Петербургу. Сучасники згадують, що вірші Щоголіва дуже подобались українцям. А особисто Шевченко захоплювався віршем «Гречкосій» (пізніше перейменований «У полі»), називав його казаночком:

Гей, у мене був коняка,
Був коняка – розбишака,
Мав я шаблю і рушницю,
Ще й дівчину-чарівницю.

Гей, коняку турки вбили,
Ляхи шаблю пощербили,
І рушниця поламалась,
І дівчина відцуралась.

За буджацькими степами
Ідуть наші з бунчуками;
А я з плугом та з сохою
Понад нивою сухою.

Гей, гей, гей, мій гарний воле,
Нива, довга, в стернах поле...
Вітер віє – повіває,
Казаночок закипає.

Ой хто в лузі – озовися,
Ой хто в полі – одкликнися,
Скоро все засне під млою:
Йде вечеряти зі мною.

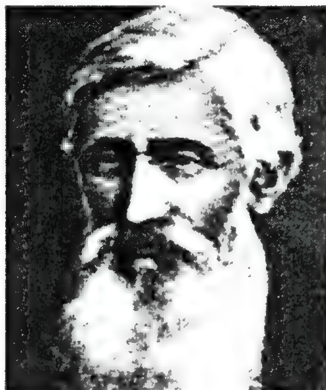
Зву.. Луна за путом гине,
Із-за хмари місяць плине;
Вітер віє – повіває,
Казаночок – простигає.

Коли Яків Іванович Щоголів помер 30 травня 1898 р., у Харкові стояв погожий весняний день. Сонячні проміння хвилею розливались по вулицях і домах. Люди бачили сумний похорон харківського старожила. В той же день на вікнах книгарень появилась книжечка в веселій весняній зеленій оправі – це була «Слобожанщина». Вийшла вона на вулицю, щоб провести свого творця до місця його вічного покою. Та слово не вмирає і при перших проміннях сонця – оживає і знов робиться дійсністю. І вже перекликаються думки Т. Шевченка і вірша «Садок вишневий коло хати» з мріями Я. Щоголіва із поезії «Золота бандура»:

У садки слобідка весело вгорнулась,
У вишні і калину вкутались хатки;
Під вагою ягід слива перегнулась
І горять, як червінь, макові грядки...

8. І. І. СРЕЗНЕВСЬКИЙ

Харківщина завжди була важливим центром розвитку української культури, а її літературна карта рясніє іменами відомих митців слова.

І. І. Срезневський

Читаємо лист Т. Шевченка від 22 травня 1842 р. із Петербурга до Харкова, писаний П. М. Корольову:

«Спасибі тобі, добрий чоловіче, за ласкаве слово, за гроші і за «Старину запорізьку»... Прийми, не гніваючись «Гайдамаки», а на «Кобзар» вибач. Нема

ні одного. Як надрукую вдруге, то пришлю не один екземпляр. З дякою шлю вам 6 екземплярів «Гайдамаки» – і сьомий вам на пам'ять, не забувайте мене, коли маєте чим поминать. Лежу оце п'яті сутки та читаю «Старину», добра книжка, спасибі вам і Срезневському. Я думаю дещо з неї зробить, коли здоров буду, там багато є дечого такого, що аж губи облизуєш, спасибі вам, – напиши, будь ласкав, земляче, коли будеш мати час, як там у вас, у Харкові, привітали мої «Гайдамаки», чи лають, чи ні, напиши чисту правду...».

Ізмаїл Іванович Срезневський – відомий український фольклорист, етнограф, письменник, видатний учений славіст. Одним із перших науковців визнав, що українська мова є окремою слов'янською мовою. В чотирнадцять років він закінчив Харківський університет, етико-політичне відділення. Він дуже багато написав прекрасних праць і дуже багато зробив для розвитку української культури, але є одна з кращих його розвідок, яка буде вічно цінуватися народом – повість «Майоре, майоре!» про одну з таємних сторінок біографії Г. Сковороди – кохання до валківської красуні. А про що йшлося у листі Шевченка до Корольова – це на підставі зібраних І. Срезневським і його друзями матеріалів протягом 1838-1839 pp. сам же Срезневський видав шість випусків «Запорожской старины», яка сприяла посиленню інтересу до історії України, до її самобутності й героїчності. Якраз матеріали цих збірників Шевченко використав для написання історичних поезій «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гамалія»:

Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий:
Забрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти...

9. А. Л. МЕТЛИНСЬКИЙ

В листі до того ж П. М. Корольова від 18 листопада 1842 р. Шевченко пише:

«Спасибі тобі, мій голубе, що хоч ти мене не забуваєш: прочитав я твоє

ласкаве письмо... бо вже з півроку, як не чую нічого із рідної моєї України... Поклоніться, будьте ласкаві, Метлинському, спасеть його Бог за його «Думки і ще дещо»...

Амвросій Лук'янович Метлинський народився у с. Сари на Полтавщині в 1814 р. (ровесник. Шевченка). Український поет, перекладач, етнограф, видавець, у 1835 р. закінчив Харківський університет, в якому з невеликою перервою працював до 1858 р.

А. Л. Метлинський

Зарекомендував себе вдумливим теоретиком літератури, в 1854 р. видав фольклорну збірку «Народные южно-русские песни», до якої ввійшло понад 400 пісень. Раніше, в 1839 р., випустив збірку поезій «Думи і пісні та ще дещо», її якраз і читав Шевченко і збагачував свої знання народною мудрістю. У листі до Я. Г. Кухаренка із Новопетровського укріплення 16 квітня 1854 р. Шевченко писав:

«У Харків до Метлинського, може коли пишеш, то кланяйся йому ї скажи, що я не на лихо мені, живий і здоровий, блукаю, мов, по степах киргизьких та іноді і його згадую за його «Думи та ще дещо...».

10. П. М. КОРОЛЬОВ

Хто ж такий П. М. Корольов? В довідниках знайшли його цікаву біографію.

Пилип Миколайович Корольов народився у 1821 р. в селі Харківської губернії в родині селянина. У 1841 р. закінчив Харківський університет, відділення математичних наук фізико-математичного факультету, захистив ступінь кандидата. Працював викладачем фізики та математики в другій харківській гімназії до 1854 р. Потім витримав екзамен на ступінь магістра чистої математики і в 1855 р. поїхав до Білорусії, де був відкритий перший вищий сільськогосподарський навчальний заклад – горигорецький рільничий інститут –, в якому очолив кафедру практичної математики. Написав книгу «Сільське будівниче мистецтво». У 1858 р. П. М. Корольова запрошують до Москви, де він спочатку був директором сирітського будинку, а потім інспектором класів технічного училища. У в 1864 р. був призначений директором другої гімназії. В 1876 р. його запрошують до Петербурга, де він очолив Друге технічне відділення вільного економічного товариства. На цій посаді він працював 15 років, майже до кінця життя. Пилип Миколайович Корольов багато часу віддавав громадській діяльності, більше 50 років працював на педагогічній ниві, його мрією було влаштувати в рідному селі Харківської губернії народну школу. І його ім'я живе в пам'яті народній Слобожанського краю. Саме цей скромний вчитель другої харківської гімназії захоплювався поезією Т. Шевченка, поширював серед харків'ян квитки на видання його творів. Зібрані гроші пересилав авторові до Петербургу. Листувався з поетом, подарував йому збірку «Запорізька старина». І саме його двадцятивосьмирічний Шевченко сердечно називав своїм земляком, голубом, другом.

11. М. С. ЩЕПКІН

У Харкові вже декілька років проходить фестиваль під назвою «Харків мистецький». Він починається на початку осені. І до нашого міста з'їжджаються кращі акторські сили з «усюди усюд». Ця традиція бере свій початок з давніх часів. І був такий випадок, коли 25 серпня 1816 р. вперше приїхав до Харкова на запрошення антрепренера І. Ф. Штейна тоді ще мало кому відомий актор-кріпак Михайло Семенович Щепкін.

У той час театр розміщувався у звичайному дерев'яному сараї. Потім Штейн побудував театр (споруда із стовпів і глини), який до 1841 р. знаходився напроти теперішнього театру ім. Т. Г Шевченка. Саме в цьому театрі 1816-1817 рр. до Щепкіна приходить артистична відомість – майже всюди почали говорити про театр. Михайло Семенович грав ролі і драматичні, і комічні, навіть жіночі, брав участь у балетах. Як говорив про нього Квітка-Основ'яненко – «це справжній актор, таким можна тільки народитися».

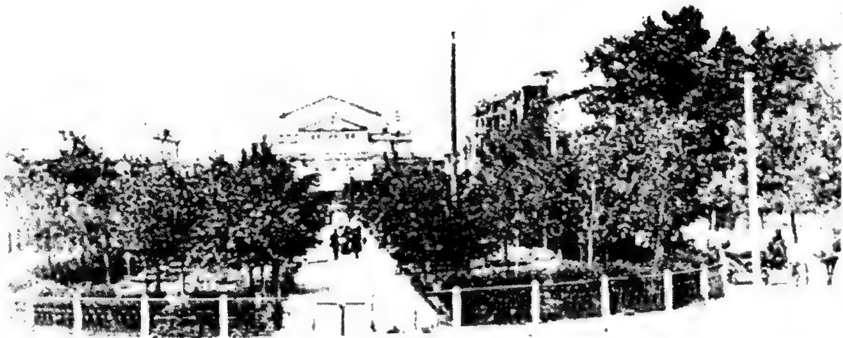

М. С. Щепкін

З Харкова М. С. Щепкіна зманив у Полтаву губернатор М. Г. Репнін (в цьому зіграла роль обіцянка викупити актора з кріпацтва). Так воно і сталося – М. Г. Рєпнін разом з І. Котляревським приклали чимало зусиль і 18 листопада 1821 р. вся родина М. Щепкіна була вільною.

Полтавський театр неодноразово гастролював у Харкові. 21 січня 1821 р. відбувся щепкінський бенефіс – він грав роль Макогоненка у ,,Наталці Полтавці». З 1823 р. він вже актор Московського імператорського театру, але він не забував Харкова, приїздив на гастролі у червні 1845 р., червні 1846 р. і в останній раз влітку 1850 р.

Великою подією для харків'ян був приїзд Щепкіна в 1843 р. Свого улюбленого артиста харківські театрали зустріли в новому театральному будинку, урочисте відкриття якого відбулося 15 серпня 1841 р. Тоді в газеті «Харьковские губернские ведомости» було повідомлено: «...У нас відкрився новий театр, кам'яний, дуже мило оздоблений...» (тепер це Державний академічний драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка).

Виступи Щепкіна у Харкові дали могутній поштовх здійсненню реалістичних тенденцій в трупі Млотковського. Щепкін високо оцінив багатьох представників наукового, літературного, художнього світу Харкова. Він був

знайомий із засновником університету В. Н. Каразіним, письменниками Г. Данилевським, П. Гулаком-Артемовським, талановитим перекладачем Шекспіра А. Кроненбергом, професором університету і видавцем «Українського альманаху» М. Срезневським, високо цінив талант акторки Л. І. Млотковської.

Т. Г. Шевченко і М. С. Щепкін – двоє колишніх кріпаків, які стали людьми всесвітньо знаменитими, – знали один одного задовго до особистого знайомства. Шевченко міг бачити гру Щепкіна 1838 р. в Петербурзі, а 1843 р. в Києві, куди актор приїздив на гастролі. Тоді, як гадають деякі дослідники, вони вперше зустрілися під час першої подорожі Шевченка на Україну. Поет подарував Михайлові Семеновичу «Кобзар». Вони зустрічались і в 1844-1845 рр. Присвячений Щепкіну вірш «Заворожи мені, волхве», написаний 13 грудня 1844 р., свідчить про те, що вже тоді між ними встановилася сердечна близькість. Зустрічались вони і в наступному році. Через багато років, після десятиріччя заслання, ще перебуваючи в Новопетровському укріпленні, поет побачив артиста уві сні – «таким же свежим и бодрым, как видел я его в последний раз в 1845 году». В листі до Я. Г. Кухаренка із Новопетровского укріплення 22 квітня 1357 р. Шевченко пише:

«...Чи старий Щепкін ще живий? От щира козацька душа! І молода, як у дитини. Чи не пишеш ти йому часом? Як пишеш, то цілуй його за мене. Яку він там тобі «Пустку» читав? Я, поганий з мене батько, забув рідну дитину».

М. С. Щепкін часто виступав з читанням Шевченкових віршів. З особливим натхненням він виконував «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!» і присвячене йому «Заворожи мені, волхве», яке він читав під назвою «Пустка»:

Заворожи мені, волхве,
Друже сивоусий!
Ти вже серце запечатав,
А я ще боюся.
Боюся ще погорілу
Пустку руйнувати,
Боюся ще, мій голубе,
Серце поховати.

Може, вернеться надія
З тією водою
Зцілющою й живущою
Дрібною сльозою –
Може, вернеться з-за світа
Пустку зимувати,
Хоч всередині обілить
Горілую хату.
І витопить, і нагріє,
І світло засвітить...
Може ще раз прокинуться
Мої думи-діти.
Може, ще раз помолюся,
З дітками заплачу.
Може, ще раз сонце правди
Хоч крізь сон побачу...
Стань же братом, хоч одури.
Скажи, що робити?
Чи молиться, чи журитись,
Чи тім'я розбити??!

Одержавши звільнення, Шевченко мріяв якомога швидше побачити Щепкіна. Однак в'їзд до столиці для нього виявився закритим. У листі, посланому 12 листопада 1857 р. з Нижнього-Новгорода, він запропонував давньому другові знайти можливість зустрітися в якому-небудь хуторі або селі поблизу Москви. Михайло Семенович зрозумів почуття, що переповнювали серце Шевченка й написав, що має намір приїхати до Нижнього сам. І невдовзі 70-річний артист справді вирушив – на перекладних, в мороз і заметіль – за чотириста верст, в місто на Волзі, де з великим нетерпінням чекав зустрічі шанований і любимий ним Тарас Григорович. Чекаючи друга, він писав своїх «Неофітів», причому писав їх з надзвичайним творчім натхненням: «Хорошо, если бы не обманул меня Щепкин, я ему посвящаю зто произведение, и мне бы ужасно хотелось ему прочитать и услышать его верные дружеские замечания». Нарешті, 24 грудня 1857 р. в «Щоденнику» з'являється запис:

«Праздникам празник и торжество єсть из торжеств! В три часа ночи приехал Михаил Семенович Щепкин». «Шесть дней, шесть дней полной радостно-торжественной жизни! И чем я заплачу тебе, мой единый друже? Чем

я заплачу тебе за зто счастье?..» – пише поет у «Щоденнику» 29 грудня, вже провівши Щепкіна.

Про стосунки М. Щепкіна і Т. Шевченка можна написати цілу повість. Вони зустрічались у Москві і у Петербурзі, вони весь час листувались. З'єднувала їх дружба, яку скріплювало однакове розуміння ролі і значення літератури і мистецтва як великої перетворювальної сили суспільства. З'єднувала їх дружба і як звичайно порядних і добрих людей. Є такий епізод в їхньому житті, який торкається зв'язків з нашим Харковом. Про це допомогло нам дізнатися листування Шевченка з Щепкіним. Історія не визнає слова «якби». І все ж ... судіть самі про такий випадок. Перебуваючи у Нижньому Новгороді після заслання, Шевченко познайомився з молодою актрисою місцевого театру К. Піуновою.

Катерина Борисівна Піунова народилася 1841 р., її називали «дочка сцени». Вперше брала участь у виставі, коли їй було два роки, а в шість-сім виступала майже щоденно. Її прийняли в Московську театральну школу. Не закінчивши курсу, після двох років навчання, вона повернулась до Нижнього Новгороду, де жила її родина. Тут юна актриса стала «водевілісткою» місцевої театральної трупи, здобувши собі успіх і популярність. З такою актрисою познайомився Шевченко у 1867 р. Катерині було 16 років.

Маємо уяву про театр, в якому виступала Катерина Піунова зі слів Шевченка:

«З сегодняшнего дня начинаються здесь слектакли, и после обеда Н. А. Брылкин пригласил меня в свою ложу. Давали народную сентиментально-паприотическую драму Потехина «Суд людской – не божий». Драма дрянь с подробностями... Маленький оркестр в антрактах играл несколько номеров из «Дон-Жуана» Моцарта прекрасно, может быгть потому, что зто очаровательное создание трудно сыграть не прекрасно. Зала театра небольшая, но отделана просто и со вкусом».

А ось і перше знайомство з юною актрисою. Тринадцятого жовтня 1867 р. Шевченко записує у «Щоденнику»: «...после обеда отправился в театр.

Спектакль был хоть куда. Васильева, в особенности Пиунова была естественна и грациозна. Легкая, игривая роль ей к лицу и по летам. Увертюра из «Вильгельма Телля» была исполнена прекрасно. Словом, спектакль был блестящий. Каковы-то тепер слектакли в Питере, на Большом театре? Хоть бы одним глазком взглянуть, одним ухом послушать».

Дуже хотілось Шевченкові побачити справжнє мистецтво.. І поки що до столиці було далеко, то Шевченко влаштував гастролі М. Щепкіна до Нижнього Новгороду. В листі від 5 грудня 1857 р. він пише актору:

«На тім тижні почнуться тут дворянські вибори... може б, ти задумав показать себе їм на тутешній сцені. Ото б порадував ти їх хуторянські душі, а мою щиру, любящую тебе душу переніс би на саме небо... я бачився з директором Новгородського театру з г. Варенцовим, питав его насчет насчёт условий, і він сказав мені, що «согласится на условие, каное ты ему предложишь. Чи не взяв би ти з собою рукопис «Москаля-чарівника»? Тут єсть прехороша дівчина і талановита акторка, Піунова. То, може б, ви чи не вшкварили б сього «Чарівника» навдивовижу нижегородським людям... І Піунова сьогодні вчиться, по-нашому говорить заходилась. Зраділо дівча – аж заплакало».

Щепкін подарував нижегородцям три спектаклі. В одному з них «Москаль-чарівник» Щепкін грав роль Чупруна, а Піунова – Тетяни. Запис у «Щоденнику» засвідчує: «Как благодетельно подействовал Михайло Семенович на зто милое и даровитое создание. Она выросла, похорошела, поумнела после «Москаля-чаривныка», где она сыграла роль Тетяны, и так очаровательно сыграла, что зрители ревели от восторга, а Михайло Семенович сказал мне, что она первая артистка, с которой он с таким наслаждением играл Михайла Чупруна».

І ось 14 січня 1858 р. читаємо запис у «Щоденнику»: «Сегодня случайно зашёл к Пиуновой. Речь зашла о конце ее театрального года, о возобновлении контракта. Ей, бедняжке, ужасно не хочется оставаться в Нижнем, а не знает, куда девать себя. В таком ее горе я предложил ей посильные услуги. Я напишу письмо директору Харьковского театра и буду просить Михайла Семеновича Щепкина о ее заступничестве. Как бы это хорошо было, если б удалось ей

переселиться в Харьков».

Шевченко так і зробить. Він напише лист у Харків і до Щепкіна, відомий актор дасть хорошу рекомендацію Піуновій, і буде позитивна відповідь директора Харківського театру. І буде 30 січня 1858 р. лист, написаний Шевченком до Катерини Борисівни – «Сделаться вашим мужем для меня величайшее счастье, и отказаться от этой мысли будет трудно...». Думав Шевченко, що доля їх поєднає і вони парою приїдуть до Харкова. Та не судилося так, як хотілося поету. Нервова напруга Тараса Григоровича вилилася в поезію трагічної реальності його «Долі»:

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стала. Ти взяла
Мене маленького за руку
І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
«Учися, серденько, колись
З нас будуть люде!» – ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люде? Та дарма,
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленька моя,
Мій друже щирий, нелукавий!
Ходімо дальше, дальше слава,
А слава – заповідь моя.

Ось після якої події був написаний цей вірш – 9 лютого 1858 р. Шевченкові прийшлося відмовитися від особистого щастя, але він зрозумів своє призначення на цьому світі. Душа рветься на Україну. І він пише 16 лютого 1858 р. до Я. Г. Кухаренка з Нижнього Новгороду:

«Якщо не пустять у Пітер, то чкурну в Харків...». Тоді якраз Шевченка пустили у Пітер. І Харків Шевченка не побачив. Але в перший приїзд на Україну в 1843 р. Шевченко бачив виступ Харківської трупи. У повісті «Близнецыг» він пише:

«приїхали на першу Пречисту до Лубен якраз під гарячі дні ярмарку і ввечері ходили до театру й бачили як виставляли «Козака-стихотворца». І так сталося, що тепер цей театр носить ім'я Т. Шевченка.

12. Я. П. ДЕ БАЛЬМЕН

«... Та хоч крізь сон подивлюся на ту Україну» – це рядки із поеми Шевченка «Гайдамаки», яку він писав у 1841 р. Після довгої, майже п'ятнадцятирічної перерви, у травні 1845 р. Шевченкові пощастило здійснити першу подорож. На Україну. Тут відбулось багато зустрічей, знайомств, з'явилися нові друзі.

29 червня разом с Є. Гребінкою Шевченко відвідав с. Мойсівку на Полтавщині. В маєтку поміщиці Т. Д. Вільховської познайомився з Я. П. де Бальменом. Відтоді почалося їх приятелювання.

Герб родини графів де Бальменів

Яків Петрович де Бальмен народився 1813 р. в Ліновицях на Полтавщині в заможній дворянській родині, предки – вихідці із Шотландії. Учився в Ніжинській гімназії. Після закінчення вступив на військову службу юнкером до Білгородського уланського полку, який тривалий час стояв у Чугуєві та інших населених пунктах Харківщини, а саме – Бурлук, Кочеток, Печеніги, Артемівськ. В цьому полку де Бальмен служив до 1837 р., потім був переведений в Охтирський, а далі отримав призначення до Одеси. Він був талановитим художником і літератором. І це захоплення його носило

демократичний характер, що не подобалось військовому начальству. У 1843 р. його – кавалерійського офіцера – призначають ад'ютантом начальника штабу П'ятого піхотного корпусу, який з 1840 р. був в резерві діючої Кавказької армії.

У 1844 р. полк прибув до Дагестану, розташувався біля фортеці Темир-хан-Шура. Його командуючий генерал А. Н. Лідерс відразу взявся за підготовку походу в гори, думав покласти край бойовим діям на Кавказі. Офіцери критично ставилися до цього. Де Бальмен зробив малюнок, під яким був напис – «Соте і останнє підкорення Кавказу». Командуючий корпусом побачив в цьому карикатуру на себе і царя Миколу І. Це стало причиною того, що під час першого бою на Шуанійських висотах 14 липня 1845 р. генерал Лідерс послав Якова на вірну загибель: в складі непродуманої розвідувальної експедиції він попав у засідку. Смерть Я. П. де Бальмена залишається втаємниченою, бо тіло його не знайшли, хоча за це була об'явлена винагорода. Вдалося знайти лише його військову сумку, в якій був альбом з малюнками. Так закінчилося життя одного зі славних друзів Т. Г. Шевченка, який показав себе талановитим письменником і художником.

Я. П. де Бальмен

Серед літературних знахідок треба виділити збірник повістей, написаних у 1832-1837 рр., під час служби автора в Білгородському уланському полку. Авторські вказівки свідчать про те, що всі вони створені в різних куточках

Харківщини і мають автобіографічний характер. Те, що бачив молодий офіцер і переживав сам по-своєму в художній формі переказував в повістях. «Солдат» – ледь не єдиний в нашій художній літературі твір, в якому зображено військове поселення з їх жорстокими аракчеєвськими порядками. Повість «Сон» – побутовий епізод з життя молодого офіцера Чугуївського військового поселення, вихованого на моральних принципах декабризму. Повісті «Вигнанець», «Самогубця» розповідають про тяжке солдатське життя. Повість «Уривки із покинутого щоденника» 1836 р., написана літом в с. Артемівське, носить мемуарний характер. В передмові автор писав: «Тут немає вигадки. Все цілком правдиво. Все було так, як тут сказано». Художня якість цієї повісті дозволяє вважати її вершиною творчості Якова де Бальмена в роки його перебування на Харківщині.

10 березня 1930 р. з Пушкінського дому до Державної галереї картин Т. Г. Шевченка в Харкові було передано 46 малюнків Якова де Бальмена, які спочатку були зареєстровані як Шевченкові роботи. Згодом дослідники довели, що вони належать пензлю художника-аматора Якова де Бальмена. Нині вони зберігаються у фондах Державного музею Т. Г. Шевченка в Києві. Які стосунки були між вихідцем зі шляхетного дворянства і бувшим кріпаком? Під час першого знайомства де Бальмен в чині ротмістра був ад'ютантом начальника штаба розташованого в Одесі П'ятого піхотного корпусу і приїхав в рідні краї у відпустку. А у Шевченка, за п'ять років до того звільненого з кріпацтва, вже вийшло перше видання «Кобзаря». Це була його перша подорож з Петербурга на Україну, він теж приїхав провідати родину, збирався зробити альбом «Живописна Україна», щоб викупити братів і сестер з неволі. Демократичні погляди Я. де Бальмена, його зацікавленість передовою літературою була причиною інтересу до поетичної творчості Т. Шевченка. Вони зблизилися і сердечно подружилися. Другий раз зустрічалися 24 січня 1644 р., друзям було про що говорити, сперечатися. Шевченко бачив в цій людині духовно близького і дорогого йому друга. У Бальмена закінчилася відпустка і він поїхав до Одеси продовжувати службу. В той же час Я. де Бальмен разом із своїм двоюрідним братом Михайлом Башиловим виконали по 39 ілюстрацій, заставок, кінцівок та заглавних літер до рукописної книги творів Шевченка. Крім віршів і поем, що скли «Кобзар» 1840 р., в нього ввійшли поеми «Гайдамаки» та «Гамалія». Ілюстрації мали підписи кожного автора окремо.

Я. де Бальмен ілюстрував поеми «Гайдамаки» і «Гамалія». Брати поспішали з цією роботою, хотіли встигнути подарувати Шевченкові поки він був на Україні. До липня 1844 р. збірник під назвою «Wirszy T. Szewczenka» був готовий, написаний українською мовою, але латинською транскрипцією. В листі до Віктора Закревського від 20 липня 1844 р. Яків писав:

«Посылаю тебе, милый Виктор, плоды наших трудов, моих и Михайла Башилова. Все главные творення Тараса с виньетками. Они написаны латинскими буквами для того, чтобы в случае фантазии Тараса издать их за границей, все могли бы читать – в особенности поляки. Это тебе не подарок, а талько посылается под твоё сохранение, про случай приезда самого Тараса, кому зтот труд посвящён, и делать с ним он может, что ему заблагорассудится.» Під час другої подорожі, на Україну на початку осені 1845 р. Шевченко приїхав до В. Закревського. Вже було офіційне повідомлення про загибель Я. де Бальмена. На пам'ять від друга взяв цей рукописний збірник Т. Шевченко. Тоді і народились ті гарячі полум'яні рядки знаменитого « Кавказу»:

І тебе загнали, мій друже єдиний
Мій Якове добрий! Не за Україну,
А за її ката довелось пролить
Кров добру, не чорну: Довелось запить
З московської чаші, московську отруту!
О друже мій добрий! Друже незабутий!
Живою душею в Украйні витай,
Літай з козаками понад берегами,
Розриті могили в степу назирай.
Заплач з козаками дрібними сльозами
І мене з неволі в степу виглядай.
А поки що мої думи,
Моє люте горе
Сіятиму, – нехай ростуть
Та з вітром говорять.
Вітер тихий з України
Понесе з росою
Мої думи аж до тебе...
Братньою сльозою
Ти їх, друже, привітаєш,
Тихо прочитаєш...
І могили, степи, море,
І мене згадаєш.

В цей час Т. Шевченко ще не відав, яка доля спіткає його самого і подарунок Я. де Бальмена. Майже через рік, 5 квітня 1847 р., Шевченко був заарештований, і разом з іншими паперами у нього відібрали і ілюстрований збірник його друга.

13. М. О. ГОЛОВКО

Коли Шевченко був вже засланий, один друг його Сергій Петрович Левицький писав до нього:

«...В Петербурзі є чимало людей, що згадують про Шевченка. Є між ними Головко, магістр з Харкова. От душа правдива: скоро зійдемося, перше слово про вас. Хлопець він дуже розумний; шкода тільки, що своєю правдивістю наробить того, що і його зашлють, він і тепер вже під доглядом поліції. Він каже, хоч вас і не стало, але знайдеться 1000 готових стояти за все те, що ви говорили...».

Микола Олексійович Головко народився у 1825 р. у Волчанському повіті на Харківщині. Скінчивши Харківський університет в 1845 р., здав іспит на магістра астрономії, 15 липня 1847 р. захистив дисертацію «Про падаючі зорі».

Перебуваючи в Петербурзі, жив тихо, скромно, часто навідувався до академіка-земляка М. О. Остроградського і збирав матеріали задля докторської дисертації. Був він чоловік серйозний, з високою освітою, орудувавількома іноземними мовами і багато читав наукових іноземних книжок. До того чоловік промовистий, приязний, гостинний, своєю мовою він притягав до себе людей. Активно пропагував Шевченкові демократичні ідеї. На жаль, події склалися так що ця людина закінчила своє життя трагічно.

Лист Сергія Левицького, уривок з якого про Головка ми навели раніше, був написаний у березні 1850 р. і відправлений Шевченкові. В цей час поет після Аральської експедиції перебував в Оренбурзі для того, щоб привести до ладу зібрані матеріали. Так склалося, що по доносу одною з офіцерів у Шевченка 27 квітня 1850 р. був обшук. І хоч Шевченка попередили про це і він

спалив багато листів, та все ж деякі не встиг знищити. Серед них був лист і від С. Левицького. У Шевченка забрали лист, малюнки, вірші, цивільний одяг. Про все було повідомлено у Петербург. У Петербурзі звернули увагу на зміст листа Левицького. По приказу Орлова на Левицького і Головка було заведено слідство і дано вказівку на обшук їх квартир. Левицький був заарештований, коли його везли через Синій міст до фортеці, він кинувся у воду. Але його витягли. 12 діб він просидів у фортеці, і хоч слідство нічого не довело про його провину, та здоров'я його було підірване: 28-річний юнак, дужого складу, раптом став знесилений і через два роки помер.

Микола Головко знав, що за ним давно вже був поліцейський нагляд. Він чекав, що все це не обійдеться просто, був нервовий і задуманий. Готував він себе до страшних подій. В його паперах знайдено замітки італійською мовою, з яких видно, що він багато думав про смерть. І коли до нього прийшли зробити обшук, він витягнув пістоль і спочатку цілив у жандармів, а потім вистрелив собі у рот. Це сталося 16 червня 1850 р. Микола Олексійович Головко був першим із тих тисяч людей, що стали на захист Шевченкового слова.

14. М. Ф. КРУЗЕ

Слово поета цінували всі розумні люди. Колись М. О. Некрасов писав про М. Ф. Крузе:

> Впервые чрез тебя до бедного народа
> Дошли великие слова:
> Наука, истина, отечество, свобода,
> Гражданские права.

Микола Федорович Крузе народився в 1823 р. на Харківщині, закінчив у 1844 р. Харківський університет Далі служив у відомствах внутрішніх справ, народної освіти, сенату. В квітні 1855 р. був призначений цензором Московського цензурного комітету і пробув на цій посаді до 1859 р., коли у зв'язку з обвинуваченням в «лібералізмі» до авторів вимушений був піти у відставку. Проживши за кордоном і в рідному селі до 1865 р., він повернувся на державну службу. Пізніше був головою Петербурзької земської управи і

членом ради Дворянського банку, московським цензором. Йому належать статті в «Русском вестнике», «Русской старине», «Вестнике Европы».

Т. Шевченко вперше познайомився з М. Ф. Крузе у Москві в березні 1858 р. Він входив до кола прогресивної московської інтелігенції, з представниками якої поет зустрівся як «с давно знакомыми родными людьми». 21 березня 1858 р. є запис у «Щоденнику»:

«Грешно роптать мне на судьбу, что она затормозила мой приезд в Питер. В продолжении недели я здесь встретился и познакомился с такими людьми, с какими в продолжении многих лет не удалось бы встретиться. Итак, нет худа без добра».

До знайомства у Москві Шевченко і Крузе знали один одного заочно: Крузе був цензором книг П. Куліша, і той у листі своєму до Нижнього Новгорода висловлював надію на сприяння цієї людини в перевиданні «Кобзаря» і «Гайдамаків».

15. М. І. САВИЧ

Шевченкове слово не знало кордонів. Відомо, що в 1847 р., за дорученням поета, М. І. Савич передав у Парижі А. Міцкевичу автограф поеми «Кавказ». Микола Іванович Савич народився в 1808 р. в містечку Гадяч на Полтавщині, закінчив Харківський університет, в 1831-1834 рр. продовжував навчання в Парижі. Повернувшись на батьківщину, спочатку жив у Полтавській губернії, був одним з найактивніших членів Кирило-Мефодіївського товариства. М. Костомаров згадує у своїй автобіографії, що на різдвяні свята 1846 р. до нього в Київ приїхав його давнішній друг М. Савич. Тоді вони зібрались у Гулака, був там і Шевченко. Тут вони познайомились і затоваришували, бо були об'єднані однією метою – обстоювали скасування кріпосного права, повалення в Росії монархії і заміни її республікою, мріяли про федерацію слов'янськик племен. Незадовго до викриття кирило-мефодіївців М. Савич знову поїхав до Франції. Тоді ж він і виконав прохання

Шевченка передати Міцкевичу поему «Кавказ». Після розгрому Братства Савича викликали з-за кордону, заарештували й вислали у його маєток на Полтавщині під нагляд поліції.

16. МАРКО ВОВЧОК

Довгі роки Шевченко переживав за долю рідного слова. Ні нових імен, ні нових творів. І ось з'явилась вона, ідейно й творчо близька, рідна в таланті своєму, в національному почутті...

Недавно я поза Уралом
Блукав і господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
І виблагав. Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренька святая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убите серце, неукрите,
Голоднеє. І оживу,
І думу вольную на волю
Із домовинивоззову.
І думу вольную... О доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоєю думу назову.

Цей вірш, написаний 17 лютого 1859 р. і присвячений він Марії Олександрівні Вілінській-Маркович. Українська читацька громада знає її під псевдонімом Марко Вовчок. Народилась вона в 1833 р. на Орловщині в родині армійського офіцера. По батькові походила з роду українського, по матері – з литовського роду князів Радзівілових. Ці данні спростовують будь-яке московське походження дівчини. На сьомому році Марія втратила батька, а вітчим промарнував увесь материн маєток й унеможливив дочці жити у матері. Мати Марії була освічена, культурна і інтелігентна жінка.

Марко Вовчок

Маємо відомості, що науку Марія отримала в приватному пансіоні у Харкові з 1846 по 1848 рік. Тут вона набула знання іноземних мов, музики, доброго тону й танців. Але допитлива Марія вповні використала школу, культурне оточення, а особливо той український осередок у Харкові, що був такий сильний серед студентської
молоді університету. Потім їй прийшлося жити знову в Орлі, де вона вийшла заміж за відомого кирило-мефодіївця О. Марковича. Разом повернулись на Україну, жили в Чернігові, Києві, Немирові на Вінничині.

Вдруге письменниця зустрілася з Харковом і харків'янами в січні 1885 р., клопочучись про свого старшого сина Богдана Марковича, заарештованого в листопаді 1884 р. в Ростові-на-Дону в справі Ростовського «збройного опору». З Харкова написала 25 січня 1885 р. листа своєму другому чоловікові Жученку, в якому повідомляла, що зустріч з харків'янами, які люблять і пам'ятають її як українську письменницю, підштовхнула знов повернутися до літературної творчості, яку вона залишила на деякий час. Літературна біографія у письменниці була складною. Перший її твір видрукував в 1857 р. П. Куліш під назвою «Народні оповідання Марка Вовчка», куди ввійшли 11 оповідань. Цю

книжку П. Куліш надіслав Т. Шевченку в Нижній Новгород. У «Щоденнику» 18 лютого 1858 р. є запис:

«Какое возвышенное прекрасное создание эта женщина. Необходимо будет ей написать письмо и благодарить её за доставленную радость чтением ее вдохновенной книги». І потім казав, що «прочитавши до остатку, благословив обома руками».

Особисто познайомились вони в Петербурзі 24 січня 1859 р., вірогідно у П. Куліша. За рік з 1859 р. по 1860-й Марко Вовчок закінчила для другого тому «Народних оповідань» такі твори: «Ледащиця», «Від себе не втечеш», «Пройдисвіт», «Дяк», «Три долі», «Не до пари». Поет високо цінував твори письменниці, подарував їй автопортрет і автограф поеми «Неофіти», згодом «Кобзар» 1860 р. видання. Називав її Шекспіром, а І. Тургенєву на його запитання, якого автора треба читати, щоб навчитися малоросійській мові, відповів: «Марка Вовчка! Він один володіє нашою мовою». Але переїзд її до Петербурга на запрошення П. Куліша відіграв фатальну роль у її творчості, вирвавши письменницю з України. А була вона з колосальним літературним талантом. Шевченко вважав письменницю своєю літературною спадкоємицею, продовжувачкою того демократичного напрямку української літератури, який започаткувала його власна творчість. І Марко Вовчок пронесла пошану до поета через своє життя. Її одне з найкращих оповідань «Інститутка» присвячене Тарасові Шевченку.

Слобожанський уклін Тарасові Шевченку

Настала весна 1859 р. «Бадьорий і доволі веселий», за свідченням В. В. Тарновського старшого, чекає Шевченко від'їзду на батьківщину. Проте таким він був тільки в перші дні після того, як подав 5 травня 1859 р. прохання про видачу дозволу на проїзд у губернії Київську, Чернігівську і Полтавську протягом п'яти місяців для покращення здоров'я і малювання етюдів з натури. Дозвіл він отримав 25 травня 1859 р.

Слобожанщина першою привітала повернення Т. Г. Шевченка в Україну. Під час третьої подорожі на батьківщину весною 1859 р. поет побував у

м. Суми, повітовому місті Лебедині та сотенному містечку Межиріч. Ці міста с 1796 р. були частинами Слобідсько-Української губернії, перейменованої 1835 р. на Харківську.

Їхав поет разом з Д. О. Хрущовим і О. Д. Криловим. Хто були ці люди, чому саме з ними поет їхав в Україну?

Дмитро Олександрович Хрущов народився в 1825 р., закінчив Харківський університет, поміщик, був членом Харківського губернського комітету «по влаштуванню селянського стану». Прогресивна частина суспільства вимагала відмінити кріпосне право. Влада готувала селянську реформу. 25 березня 1859 р. дворяни, що входили до складу Харківського губернського комітету по поліпшенню побуту поміщицьких селян, з тріумфом запили свої труди на урочистім обіді з нагоди закінчення робіт комітету. Піднімали тости, виголошували промови. Ліберально настроєний представник Лебединського повіту Д. О. Хрущов сказав: «Ми без жалю і суму склали з себе застарілі наші привілеї, ми бачили в цьому запоруку благоденства нашої батьківщини і з переконанням в правоті нашої справи, хоч і розходились в поглядах, все ж постійно прагнули до однієї і тієї мети – до суспільного блага...».

У записці, поданій до Головного комітету у Петербурзі, була така пропозиція харківських поміщиків: дати селянам повну волю, а землю розділити між селянами і поміщиками таким чином – з існуючих 500 тисяч десятин (мається на увазі землі Харківської губернії) наділів 200 тисяч десятин відібрати на користь поміщиків, залишивши селянам тільки 300 тисяч десятин, та й ті за викуп по надзвичайно високій ціні. Навіть члени комісії у Петербурзі були збентежені таким грабіжницьким проектом харківських поміщиків. Саме такий проект було доручено поміщику Хрущову разом з харківським губернатором генерал-лейтенантом І. Д. Лужиним привезти у Головний комітет. Прибули вони до Петербургу 10 квітня 1859 року:

Є ще один фігурант у подорожі Шевченка в Україну – О. Д. Крилов. З ним поета познайомив його давній приятель – колишній студент Харківського університету Іван Львович Дзюбин. Про це знайомство у «Щоденнику» є запис

Шевченка 16 квітня 1859 р.:

«Дзюбина познакомил я с Семеном, а он, чтобы тоже не остаться в долгу, вздумал попотчевать меня каким-то молодим генералом Крыловым, земляком из Харькова. Несмотря на молодость и любезность, генерал оказался далеко не симпатичным. А обед его, почти царский, тоже показаля как-то приторным».

Знаємо, що поетова душа була вразливою, і все ж не відмовився Шевченко від такої нагоди, щоб їхати разом. Подорож з попутниками обходилась дешевше. Недарма тутешні газети рясніли оголошеннями «Шукаю попутника». «У нас шляхи сполучення в Росії більш ніж кепські», – писав Шевченко. По гарно утримуваним шосейним дорогах кінь може добре бігти. Але на дорогах натуральних – це важко. А нечиновній людині Шевченкові випадало їхати на Україну переважно «дорогами натуральними», і тут, звичайно, були до речі і генеральський чин Крилова і солідні документи відрядження Хрущова, що забезпечувало подання поштових коней поза чергою.

Але до Москви Шевченко їхав потягом. Про це говорить записка Тараса Григоровича до Хрущова, в якій він просить його затриматися у Москві до 28 травня. Разом вони не могли виїхати із Петербурга, тому що Шевченко чекав ще дозволу і не знав, коли ж йому дадуть його. Отож, Хрущов з Криловим виїхали раніше, а Шевченко їх догнав у Москві. Із Москви поїхали вони всі разом по Харківському тракту до Тули. У Тулі Крилов повернув на Черкеськ у своїх справах, а Шевченко і Хрущов продовжували шлях до Орла. Потім до Сум їхали через Кроми, Фатіж, Курськ, Суджу. Старий, давно знайомий Шевченкові шлях. Неподалік від Суджі розпочиналися межі Харківської губернії – проїжджі переступали поріг України. А Суми були першим за цим порогом значним українським містечком. Воно стояло на правому, більш високому березі Псла. Кількістю купецьких рядів місто майже не поступалося Харкову. Містечко було видно вже за десять верст, здавалося зеленою горою, заставленою кам'яними будинками і мазанками, безліч кам'яних церков, гостиний двір. Людні просторі площі. Суми з дванадцятитисячним населенням примушували забувати, що це – повітове місто. Шевченко їхав по рідній

українській землі. Від Сум було рукою подати до Лебедина. Лебедин і околиці були напрочуд мальовничі. І ось уже Шевченка зустрічає господарка дому Наталія Олександрівна Хрущова. Це вона і наполягла на тому, щоб її чоловік запросив поета погостювати у них. Лихвин – маєток з 318 душами кріпосних – це був подарунок її батька при одруженні. У самого Хрущова був маєток з 734 душами кріпаків у сусідньому Сумському повіті. Господарство Хрущових велося інтенсивно, в усякому разі для Харківської губернії. Шевченкові сподобався прекрасний сад, він був відомий на всю Харківщину, славився обладнаними теплицями, оранжереями, молодою плодовою плантацією, великим розарієм. Сім'я Хрущових у повіті і в губернії була добре відомою. У Харкові Хрущова вважали людиною ліберальною і незалежною, його дружина зачаровувала всіх, хто її знав, свою красою, а ще більше розумом, культурністю, глибоким зацікавленням поезією і політикою. У Хрущової аристократизм поєднувався з великою долею демократизму при відсутності всякого міщанства. У Лебединському музеї образотворчого мистецтва є портрет подружжя Хрущових, обоє вони молоді і вродливі. Деякі вважають, що цей портрет пензля Шевченка.

Портрет Д. Хрущова з дружиною

До цих: відомостей про Хрущових треба додати інші. Вже наприкінці двадцятих років XX століття дослідник І. Єрофіїв розмовляв з небагатьма ще живими сучасниками Хрущових і ті свідчили: «На Наталію Хрущову Шевченко справив сумне враження. Його чекали, з ним хотіли багато про що говорити, шанували його як страдника і за. Талант, але Хрущова помітила, що Шевченка важко було втягнути в розмову. Вона тонко підмітила в ньому якусь двоїстість: тоді, коли його утримували у вітальні, його тягло в челядницьку, до слуг і лакеїв. Писання в альбом віршів перебивалось потягом до бесід з простим людом, від розмов про літературу він швидко переходив на інші теми».

Не важко здогадатися, чому такий настрій був у Шевченка. Він знав: те, про що думали селяни, було таким далеким від того, про що думав поміщик ліберал Хрущов. Шевченко це бачив, тому і не хотів розмовляти про речі поетичні, не помічаючи речей прозаїчних. Відомо, що селяни Харківської губернії після реформи отримали надільної землі 460 тисяч десятин. Ця земля за згодою поміщиків була викуплена за 55 мільйонів карбованців урядової позички. Борг цей селяни сплатили тільки в 1906 році. Але про все це Шевченко вже не міг знати.

Тоді літо 1859 року було для Шевченка прекрасним. «Не тільки на Україні, а й у всій Росії знайдеться мало таких місць, як околиці Лебедина», – захоплювався один з кореспондентів «Харківських губернських відомостей». У Лебедині Т. Шевченко познайомився з людьми, котрі прийняли його з щирою гостинністю. Його, поета і художника, тут знали з сорокових років. У повіті поширювались офорти «Живописної України», що їх видавав Шевченко. Так, 3 травня 1845 р. виконуючий обов'язки харківського губернського предводителя дворянства Ковалевський, посилаючи гроші на офорти, просив вислати видання у Лебединський повіт камер-юнкеру Курісу і колезькому раднику Кондратьєву.

Шевченка тепло прийняли у господі братів Олексія і Максима Залеських.

Олексій Михайлович Залеський вчився в Харківському університеті, з 1855 р. жив і служив в Лебедині. Максим Михайлович Залеський унаслідував

професію батька, став священиком. Залеські жили в невеликій садибі на Михайлівській вулиці у власному будинку. Садиба була старовинна, в ній у діда Федора Залеського гостював Г. Сковорода.

Вечорами дзвеніла гітара Олексія Залеського, а Шевченко виводив «Зіроньку». А ще до них приєднався і щиро зустрів Шевченка Цеге фон Мантейфель Отто Максимович – виходець з Німеччини. У 1846 р. жив у Петербурзі і в березні – травні відвідував рисувальні класи Академії художеств, де студіював історичний живопис під керівництвом професора П. В. Басіна. Академії не закінчив, живописом цікавився як художник-аматор, служачи в армії. У 1859 р. в Лебедині квартирував Вознесенський принца Гессенського полк. Художник і служив у цьому полку. В Лебединському музеї образотворчого мистецтва збереглася одна з картин художника, на якій зображено садибу братів Залеських. Друзі вирішили влаштувати на честь поета «кашу», поспілкуватись, поспівати. Приїхали на берег Псла до хутора Нові, який належав Хрущову. Цей відпочинок зафіксував Отто Максимович, створивши картину «Пікнік» – своєрідний груповий портрет лебединських знайомих Шевченка. Серед них сам художник, Максим і Олексій Залеські, лікар – вихованець Харківського університету – Пилип Михайлович Одарченко, родич Лазаревських Я. Т. Неруда, І. А. Єнацький, В. В. Данилов та інші.

А Шевченко не знав, як і віддячити за гостинність: на спомин про зустріч 6 червня подарував свій офорт, виконаний за картиною І. І. Соколова «Приятелі» О. М. Залеському.

Хата, де жив Т. Шевченков в с. Лихвин у червні 1859 р.

Наступні два дні він провів на хуторі Лихвин. На спомин про перебування у Лихвині Шевченко подарував Н. О. Хрущовій офорти «Приятелі» і «Вечір в Альбано поблизу Риму» з дарчими написами від 8 червня, а також автограф вірша «Садок вишневий коло хати».

В альбомі Т. Шевченка Лихвин увічнено декількома малюнками. Пейзаж, де тоді в долині нижче хутора було чотири ставка. Гора по схилу поросла дубняком. Внизу, над ставком, верби і тополі. Й донині на схилі гори височить панський будинок з химерними башточками над дахом, з шестиколонним портиком і рустованим фасадом. За будинком на пагорку красується висока сосна-сучасниця Шевченка, а неподалік од неї стоїть гарно відремонтована хата, в якій жив Шевченко. Вона складена з міцних дубових гладенько обтесаних деревин. У ній три кімнати і кухня. Через всю стелю тягнеться дубовий сволок, на якому вітіюватою слов'янською в'яззю вирізано слова – «... року 1737 июля 10 дня...» – дата закладення хати. Одна з наріжних кімнат хати на двоє вікон – на північ і на захід. З вікон постає чудовий пейзаж: видно схил тієї гори, дивлячись на яку поетові відкрилося майбутнє України – воно було поки що в «чужій хаті», але він його бачив у Незалежній Україні в образі молодої дівчини з віковічною українською культурою, збереженою в рушникових символах На Слобожанщині він створив вірш «Ой по горі роман цвіте» – погляд у майбутнє:

Ой по горі роман цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається:
«Де та доля пишається?
Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі?»
Не там, не там друже-брате,
У дівчини в чужій хаті,
У рушничку та хустині
Захована в новій скрині.

Далі вже почалася подорож Шевченка у Безсмертя. На цьому шляху 9 березня 1861 року у Петербург до Тараса Григоровича прийшла депеша із Харкова – поздоровлення і побажання. Це був останній Слобожанський уклін Тарасові Шевченку у його земному житті і він благословив наш край, тихо промовивши: «Спасибі».

ПІСЛЯМОВА

Писав П. М. Корольов до Т. Шевченка із Харкова 2 травня 1842 р.:

«...кожна людина, кожний байрак що-небудь скаже, була б тільки охота з ним побалакать, то скаже таке що-небудь, що довго б слухав – аж не одірвешся...».

Ця думка стосується і дослідження творчості Т. Шевченка. Здається, вже багато написано наукових праць, книжок про його життя і творчість. Та коли знову читаєш «Кобзар», виникають нові питання: кому посвята, з ким зустрічався, з ким товаришував, кому дарував свої вірші і малюнки.

Післямову необхідно було писати тому, що знову з'явились цікаві деталі. А все, що торкається Т. Шевченка, все важливо.

З великим хвилюванням читаємо листи від Правління Харківського університету до Т. Шевченка у 1844-1845 рр., в яких звертаються до нього з проханням надіслати «Живописну Україну», називаючи його «господин Издатель» та «Ваше Высокоблагородие». Знаходимо вірш, присвячений Тарасові Шевченку:

Брате-голубе, Тарасе!
Щасливий ти в бога;
Бог дав тобі сльози й слово ~
Співай яко мога!
Щасливий, що умієш
Горе виливати,
Що умієш так прикладно
Співати-ридати!
Ще ти, брате, й тим щасливий,
Що живеш в чужині;
Що не бачуть твої очі,
Як на Україні.
А я живу, брате, дома:
Чого б сумувати?!
А як гляну кругом себе...
Біда, пане-брате!
А що було в старовину,
Нам того не знати;
Бо ми люди неписьменні –
Біда пане-брате!
А гірш всього, що не вмію
Я так заспівати,

Як ти співав на здоров'я –
Біда, пане-брате!
Як би вмів я ... І батечку!!!
Я гори б розбухав:
Усе б співав,
Нікого б не слухав!..

З цього вірша бачимо, що людина, яка його створила, добре знала Шевченків «Кобзар» і бачила в ньому глибинну суть. Ця людина – Александров Володимир Степанович, український письменник, етнограф, народився 2 липня 1825 р. в селі Бугаївці (тепер Ізюмського району Харківської області). Закінчив медичний факультет Харківського університету, був військовим лікарем. Водночас писав прекрасні поезії, автор оперет «За Неман іду» та «Не ходи, Грицю, на вечорниці», поклав на музику низку народних пісень, видавав альманах «Складка». Чи був він особисто знайомий з Шевченком, ми поки достеменно не знаємо. А вірш цей дослідники відносять до 1846 р., бо під час арешту членів Кирило-Мефодіївського товариства у 1847 році його знайдено серед паперів М. І. Костомарова. З'ясувати, яким чином цей вірш попав із Харкова до Києва – праця майбутніх досліджень, можливо, ми дізнаємось про багато поки ще втаємничених подій.

Ми вже розповідали про дружні стосунки Т. Шевченка з Петром Петровичем Гулаком-Артемовським, знаємо, що листування між ними не знайдено. А от в «Щоденнику» поет часто згадує Семена, вони були добрими приятелями. Є і листи Т. Шевченка до нього. Це Семен Степанович Гулак-Артемовський, племінник Петра Петровича. С. С. Гулак-Артемовський – відомий композитор і співак, автор славнозвісної опери «Запорожець за Дунаєм», яка й досі не сходить зі сцен театрів. Він із древнього роду Гулаків з Черкащини. Батько його був священиком і дуже хотів, щоб і син пішов цим шляхом. Тому свою освіту одинадцятирічний Семен починав учнем Київського духовного училища. Мав дуже гарний голос і співав у церковному хорі. Тоді на Україну (це було в 1833 році) приїздив М. Глінка за добрими українськими голосами. Звернув увагу на юного Семена. І Семен, погостювавши у свого

дядька Петра Петровича Гулака-Артемовського у Харкові, разом зі своїм двоюрідним братом Клеоніком Петровичем (в майбутньому першокласний скрипаль-віртуоз) поїхали до столиці. М. Глінка зробив так, щоб С. С Гулак-Артемовський не був примислений до духовної придворної капели, а міг вільно займатись артистичною діяльністю. І вже через деякий час Семен Гулак-Артемовський пише у Харків до дядька:

«Любий дядечко! Я вивчаю французьку та італійську мови, музиці вчуся у Михайла Івановича Глінки...». Він співав на вечорах у Кукольника, де збирались відомі діячі культури. Тут же був присутнім і викуплений на волю Т. Шевченко. На одному з вечорів у 1838 р. відбулося особисте знайомство талановитого співака з геніальним поетом, майже однолітків земляків-українців, дружба їх була доброю і щирою. На довгий час життя їх розлучило: С. Гулак-Артемовський писав до Харкова дядькові, що їде вчитися за кордон. На початку серпня 1839 р. був вже у Парижі, потім – Італія. А Шевченкові випало двічі побувати на Україні, а потім – заслання. У ці тяжкі для Т. Шевченка роки С. Гулак-Артемовський допомагав йому матеріально, надсилав гроші, підтримував морально, вони листувалися. Тарас Григорович радів за друга, писав йому, що випадково попався йому листочок, де було надруковано про концерт С. Гулака-Артемовського і дружини його Артемовської, яка грала на арфі. Це було 1852 р. До зустрічі друзів в Петербурзі ще було довгих шість років. У перший день по приїзді до столиці із заслання Т. Шевченко відвідав свого давнього друга. І вже не було й дня, щоб вони не зустрічалися. Міг Т. Шевченко тепер слухати спів С. Гулака-Артемовського в концертах і операх. Знаючи, як любив Т. Шевченко українські пісні, С. Гулак-Аргемовський написав музику на текст народної пісні «Стоїть явір над водою» і присвятив її поетові. По смерті Т. Шевченка у Петербурзі був влаштований вечір пам'яті, кошти від якого пішли на допомогу родичам покійного. В концерті брав участь і С. Гулак-Артемовський, виконавши пісні «Гуде вітер вельми в полі» та «Стоїть явір над водою».

Важко назвати науковий заклад у Петербурзі, де б не викладав

М. В. Остроградський. Увійшов в історію не лише, як першокласний учений математики, механіки та інженерії. Це була людина високого рівня духовної культури – був добре обізнаний з класичною літературою, досконало володів французькою мовою, але українська мова, мова його батьків, його народу, була для нього найдорожчою. Він розмовляв нею вдома і нерідко вживав українські слова під час своїх лекцій. І хоч він міг годинами читати монологи з Мольєра та Корнеля, улюбленим його поетом був Т. Шевченко, майже всі вірші якого знав напам'ять. Остроградський був одним із перших, хто глибоко зрозумів велич цієї людини та її значення для українського народу, всім серцем підтримував його палке прагнення «возвеличити рабів отих німих і на сторожі коло них поставить слово», через яке все сталось і без якого нічого не станеться.

Михайло Васильович Остроградський відомий всьому світові, народився 24 вересня 1801 р. у родині поміщика в с. Пашенна Кобеляцького повіту Полтавської губернії. На дев'ятому році життя віддали його до пансіону при Полтавській гімназії, званого «Домом виховання бідних дворян», наглядачем якого був у той час І. П. Котляревський. В 1316 році його віддали до Харківського університету. Спочатку відвідував лекції як вільний слухач, а у вересні 1817 р. був зарахований у студенти фізико-математичного факультету. Так склалося, що провчився він тільки три роки, отримав студентський атестат, поїхав до батька і працював там чиновником при поштовому відомстві. Потім знову повернувся до Харківського університету, і у 1820 р., 30 серпня, на урочистому зібранні його ім'я було виголошено серед відзначених як кращого студента. Мав отримати ступінь кандидата, але через інтриги серед педагогів-професорів йому було відмовлено в цьому. Його не задовольнила необґрунтована відмова професорів. Гоноровий молодий вчений витягнув свій атестат і віддав його членам комісії, що засідали, з проханням викреслити саме його ім'я зі списків студентів. Отримавши дозвіл батька їхати вчитися за кордон у французьких знаменитих математиків, у серпні 1822 р. був у Парижі. Старанно відвідував лекції в Сорбонні і своєю блискучою обдарованістю привернув до себе увагу відомих французьких математиків: Лапласа, Фур'є, Ампера, Пусона, Коші. І стали відомі всьому світові його досягнення в математиці. Звістка про перші успіхи Остроградського в Парижі дійшла до Харківського університету, який так недружелюбно розстався з ним. Та Остроградський до нашого міста більше не повернувся. На початку 1828 р. він

переїжджає із Франції в Росію до Петербурга. Не визнаний Харківським університетом, математик уже в тридцятирічному віці стає одним з чільних представників найвищого в Росії вченого закладу – Імператорської Академії Наук, згодом Нью-Йоркської (1834), Туринської (1841), Римської (1853), Паризької (1856). Т. Г. Шевченко слухав лекції Остроградського і називав його математичним генієм. Він згадує про нього в повісті «Художник», і є записи в «Щоденнику», зокрема 13 квітня 1858 р.:

«...поехали с Семеном (Гулаком-Артемовским) к М. В. Остроградскому. Великий математик принял меня с распростертыми объятиями, как земляка и как надовго отлучившегося куда-то свого семьянина...».

Так великий поеті геніальний математик були друзями, обидва любили Україну до самозабуття. Останнім бажанням Остроградського було, щоб його, як і Шевченка, поховали на Україні. Так воно і сталося. Остроградський помер 20 грудня 1861 р., переживши Шевченка всього на декілька місяців, і був похований в рідній Пашенній на благословенній Полтавській землі.

Чим більше досліджуємо матеріали про зв'язки Т. Шевченка з Харківщиною, тим більше з'являється нових імен…

В «Щоденнику» є запис: «...поехали мы обедать к новым знакомым, к Степановым из Харькова...».

Є згадка про підприємців із Харкова Філонових. В книзі М. Дяченка «Улицы и площади Харькова» знаходимо коротенькі відомості про Філонових. Їм належав камінний будинок з колонадою на розі вулиць Дмитрієвської та К. Маркса. Філонови зібрали дуже цікаву колекцію картин, в якій були твори Т. Г. Шевченка, К. П. Брюлова, А. М. Васнєцова, І. К. Айвазовського. В них зберігалась картина М. М. Ге «Пушкін в селі Михайлівському», яка довго вважалася втраченою. Тепер частина цієї колекції знаходиться у Харківському художньому музеї.

В Оренбурзі під час заслання Шевченко дружив з квартирмейстером 234 піхотної дивізії – особливо під час зими 1849-1850 рр. Герн Карп Іванович запропонував Шевченкові квартиру в своєму домі. Тут поет малював, писав вірші. Завдяки Герну збереглися шевченківські «захалявні» книжечки та альбоми акварельних малюнків. Але не всі знайшлися. І от стало відомо, що на час 1977 р. в Оренбурзі жила Ксенія Василівна Герн, чий чоловік був троюрідним небожем Карпа Івановича. До війни в їхньому домі в Харківській

області зберігалися старовинні малюнки. Родичі казали, що то малюнки Герна, але ж відомо, що він не вмів малювати. Може, то були малюнки Шевченка? Можливо, нові пошуки дадуть нові відомості.

Після третьої подорожі Шевченка в Україну він особливо завзято заходився працювати над гравюрами. І вже на щорічну виставку 1860 р. в залах Академії були представлені п'ять гравюр: «Вірсавія», два пейзажі, свій портрет та етюд.

Отримати академічне звання експоненту тодішніх виставок було дуже важко. Всього було представлено 370 експонатів, серед них твори відомих метрів К. Брюлова, К. Маковського, М. Клодта, В. Перова, більше десятка іноземних художників від академій Берлінської – гравер Лидериц, Віденської – Циммерман, Дюсельдорфської – Ахельбах та ін.

Ім'я Т. Шевченка серед інших академіків по гравіруванню було виголошено під звуки труб та літавр на щорічному урочистому зібранні Академії художеств 4 вересня 1860 р. Серед членів високоповажної комісії, яка визначила кращих серед кращих, був ректор Костянтин Андрійович Тон. Його ім'я згадує поет у своєму «Щоденнику». Знав Шевченко і його брата Андрія Андрійовича Тона, відомого архітектора, який працював у Харкові з 1829 р. як перший харківський міський архітектор. Він завершував будівництво дзвіниці Успенського собору, за його проектом був побудований драматичний театр, що тепер носить ім'я Т. Г. Шевченка.

Отож, коло досліджень збільшується. Якоюсь мірою це нав'язує до другого дослідницького завдання. Це стосується не тільки харківських вчених шевченкознавців, істориків, літераторів. Поет у своєму «Заповіті» звертався до кожного з нас. Наш обов'язок шанувати і досліджувати творчість Шевченка, черпати з його авторитету, озброюватися його аурою – тоді настане оновлення нашого духовного життя. Бо Геній Слова обновив і скріпив український дух у його нестримному поступі до осягнення людських ідеалів:

... Щоб Слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Украйні понеслось,
І на Украйні світилось...

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. 1.Большаков Л. Н. Їхав поет з заслання / Л. Н. Большаков. – К., 1977. – С. 310.
2. Гребінка Є. П. Твори у 3 Т. / Є. П. Гребінка. – К., 1981. – Т. 3. – С. 473.
3. Гулак-Артемовський П. П. Твори / П. П. Гулак-Артемовський. – К., 1981. – С. 15 – 22.
4. Де Бальмен Я. П. Повести / Я. П. де Бальмен. – Х., 1988. – С. 12 – 22.
5. Жур П. Третя зустріч. Хроніка останньої мандрівки Т. Шевченка на Україну / П. Жур. – К., 1970. – С. 28 – 51.
6. Историко-революционный вестник. – 1928. – № 2.
7. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 8 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К., 1970 – Т. 8. – С. 264.
8. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 7 т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К., 1981. – Т. 7. – С. 300, 343.
9. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Повісті. П'єси / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К., 1990. – С. 5 – 31.
10. Квітка-Основ'яненко Г. Ф. Твори: у 8 Т. / Г. Ф. Квітка-Основ'яненко. – К., 1968. – Т. 1. – С. 5 – 42.
11. Костомаров М. І. Твори: у 2 Т. / М. І. Костомаров. – К., 1990. – Т. 2. – С. 763-768.
12. Літературна Харківщина. Довідник. – Х., 1995.
13. Мацапура М. Мій друже єдиний, мій Якове добрий // Україна. – 1968. – № 10. – С. 6 – 7.
14. Шевченківський словник: у 2 Т. – К., 1979.
15. Шевченко Т. Г. Твори: у 5 Т. / Т. Г. Шевченко. – К., 1979.
16. Щепкін М.С. Записки его, письма, рассказы / М. И. Щепкин. – СПб., 1914. – С. 378.
17. Щоголів Я. І. Твори/ Я. І. Щоголів. – Х., 1919. – С. 5 – 29.
18. Щоголів Яків. Твори / Яків Щоголів. – К., 1961. – С. 3 – 30.
19. 19. Энцикпопедический словарь: в 82 т. / изд.: Брокгауз Ф. А., Ефрон И. А. – СПб., 1890 – 1904.

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ВИДАННЯ

Столярова Ганна Петрівна

Слобожанський уклін Тарасові Шевченку

ЛІТЕРАТУРНО-КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Відповідальний за випуск *Н. П. Тріпутіна*
Науковий редактор *Н. П. Тріпутіна*
В авторській редакції
Комп'ютерне верстання *Н. В. Зражевська*

Підп. до друку 28.04.11
Друк на ризографі

Вида
Харківська націонал
вул. Рев
Електронна ад
Свідоцтво
ДК

Столярова Ганна Петрівна, народилася у 1937 р., у м. Ровеньки на Луганщині, в якому, подорожуючи у Таганрог, гостював Г. Сковорода. Має вищу технічну освіту, почесний член Всеукраїнської спілки краєзнавців Член Всеукраїнського товариства "Спадщина" та товариства "Просвіта" ім. Т. Шевченка, лауреат творчої премії ім. Дмитра Багалія, культуролог. Автор цікавих публікації у пресі про зв'язки з Харківщиною відомих діячів культури – І. Котляревського, Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Українки, М. Драгоманова, О. Теліги, Є. Гребінки та ін. Окремим виданням вийшли брошури "Асхань Григорія Сковороди", "Одна єдина, моя ти рідна Україно!" (до 100-річчя відкриття пам'ятника І. Котляревському у Полтаві), "Леся Українка – перекладач з німецької мови", "Матеріали досліджень другого фестивалю "Весняні співи Лесі Українки на Харківщині". Ініціатор та організатор встановлення меморіальної дошки Л. Українки на фасаді школи № 3 у Харкові. Як громадській діяч працює на ниві просвіти.